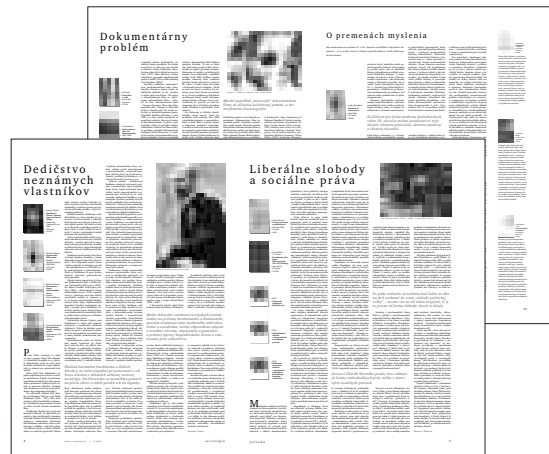

K & S

knihy
a spoločnosť

druhý ročník

20 Sk
20 Kč

3/
2005

	<p>Dôchodková dilema Prestúpiť či neprestúpiť do dvojpilierového systému?</p>		<p>Dostojevského som dala smetiariom Keď sa literatúra prelína so životom</p>		<p>Personifikácia dejín Životné osudy popredných politických aktérov: víťazi alebo porazení?</p>		<p>Věda ve třinácté komnatě Aj tvrdé vedecké fakty môžu mať fantáziu</p>
--	--	--	--	--	---	--	---

- Igor Melicherčík:
Dôchodková dilema **2**
- Rozhovor s Irenou Brežnou **3**
- Zuzana Kusá:
Dedičstvo neznámych vlastníkov **4**
- Daniel Škoba:
Liberálne slobody a sociálne práva **5**
- Dezider Kamhal:
Filozofia ako aplikovaná logika **6**
- Roman Hofreiter:
Veľké otázky malej knihy **6**
- Oľga Gyárfášová:
Život na sopke menom civilizácia **7**
- Ján Blažovský:
Spodné prúdy vzdelania **7**
- Ivan Kamenec:
Personifikácia dejín **8**
- Robert Klobucký:
Surfovanie na vlně antiamerikanizmu **9**
- Jana Rybová:
História nevitáných **9**
- Dušan Doliak:
(Verejný) tajomstvo úspechu **10**
- Viktor Demko:
Tíhly spoločníci **10**
- Míchal AČ:
Věda ve třinácté komnatě **11**
- Václav Macek:
Dokumentárny problém **12**
- Dana Kršáková:
O premenách myslenia **13**
- Mária Bátorová:
Tabuizované násilie **13**
- Petra Zemanová:
Dve tváre skutočnosti **14**
- Ivan Žucha:
Trápenie so psychológom **14**
- Peter Salner:
Smutné listové tajomstvo **15**
- Celoživotný sprievodcovia Štefana Šlachtu **16**

Dôchodková dilema

▲ Kol. autorov
▲ Averting the Old Age Crisis
▲ World Bank 1994
▲ 432 strán
▲ 30 USD

§

▲ NR SR
▲ Zákon o starobnom dôchodkovom sporení

§

▲ NR SR
▲ Zákon o sociálnom poistení

Pred štyrmi rokmi som kupoval auto. Trvalo mi to mesiac. Nie preto, že by bol nedostatok áut na trhu, ale preto, že sa mi ťažko vyberalo z veľkej ponuky. Každý predajca mal internetovú stránku, kde sa dali zadať požiadavky a spočítať cena. Fascinovalo ma, koľko požiadaviek si môžem zadať a v automobilke vzdialenej niekoľko tisíc kilometrov auto presne takto vyrobila a v rozumnom čase dodajú. Podobne to funguje pri výbere nábytku, stavbe domu, ale aj pri iných investíciách. Keď sú peniaze, mňajú sa veľmi príjemne. Pri väčších investíciách si môžete dosť detailne naplánovať výsledný produkt. Od čias socializmu sa v tomto veľmi veľa zmenilo. Mohlo by sa však zmeniť ešte niečo.

Pri porovnaní s kúpou auta vyzeral dôchodkový systém do roku 2004 asi takto: 40 rokov odkladáte nejaké percento z platu a na konci sporenia vám za to dodajú niečo medzi daewoom a feliciou. Takýto socialistický spôsob šetrenia je nanič a lepšie je našetriť si individuálnym spôsobom na auto podľa vlastných predstáv. Takto to skutočne bolo: celý život sme odvádzali 28 percent z hrubej mzdy a pri odchode do dôchodku sme čakali na pridelený dôchodok, ktorého výška len málo závisela od toho, koľko sme do systému prispeli. Preto som sa vždy snažil o takú štruktúru príjmov, kde by boli čo najnižšie odvody. Od dobrej dô-

chodkovej reformy by som očakával, že mi vráti chuť platiť príspevky. Samozrejmosťou podmienkou je, že výška dôchodku musí byť rozumne previazaná s výškou príspevkov – ak veľa pláťm, očakávam veľký dôchodok. Rád by som si však naplánoval aj výšku dôchodku. Vráťm sa k analógii s autom. Prečo by som si musel sporiť na mercedes len preto, že veľa zarábam? Možno ma uspokojí menej kvalitné auto a možno, že na dôchodku plánujem používať hromadnú dopravu. Navyše, ako mladý človek mám iné starosti než budúci dôchodok. Potrebujem si peniaze skôr požívať než ukladať. Predpokladám, že o dôchodok sa budem zaujímať až neskôr s tým, že môžem sporiť viac, pretože nebudem mať iné výdavky a s narastajúcim vekom sa potreba adekvátneho budúceho dôchodku stane aktuálnejšou. Iste, stretol som aj ľudí, ktorí sa na vec pozerali inak. Bolo pre nich stresujúce čo len krátky čas neprispievať na dôchodkové poistenie, pretože sa okamžite obávali chudoby v starobe. Dobrá reforma by však vedela uspokojiť obe skupiny. Príspevky na budúci dôchodok sú veľkou investíciou, a ak ich mám platiť s chuťou, musím mať vplyv na to, ako bude moje zabezpečenie v starobe vyzerať a akými príspevkami sa k nemu dostanem. Priznávam, hovorím zo mňa duša finančného matematika. Dôchodkové plány je totiž potrebné vyrábať a keď som počul o dôchodkovej reforme, tešil som sa, že sa mi ujde kus roboty.

Pôvodný systém mal počiatky už veľmi dávno. Naši prarodičia mali jednoduchý spôsob zabezpečenia v starobe: zvyčajne sa o nich postarali vlastné deti. Ekonomicky povedané – mali dosť detí a to im zabezpečilo dostatočnú penzijnú dávku. Toto je presne princíp priebežného modelu „platiť ako ideš“ (pay as you go), v ktorom mladí platia dôchodky starým. V minulom storočí sa to zdokonalilo na systém odvodov z miezd, z ktorých sa vyplácali dôchodky. Systém sa dostal do problémov, keď sme v dôsledku zmeny životného štýlu začali mať menej detí. Prehliadnuť to nemôžeme, veď podľa demografických prognóz vzrastie vzájomný pomer počtu ľudí v poproduktívnom veku k počtu ľudí v produktívnom veku na viac než dvojnásobok. Keby sme na Slovensku

Príspevky na budúci dôchodok sú veľkou investíciou, a ak ich mám platiť s chuťou, musím mať vplyv na to, ako bude moje zabezpečenie v starobe vyzerať a akými príspevkami sa k nemu dostanem.

zakonzervovali dôchodkový systém platný v roku 2003, jeho deficit by sa vyšplhal až na úroveň 8 percent HDP v časech vrcholovej demografickej krízy (okolo roku 2050). Aj laik musí uznať, že toto je príliš veľa. Bolo teda jasné, že treba niečo urobiť. Mať viac detí a pracovať dlhšie – to by vskutku pomohlo, sú to silné stránky priebežného systému. Vynútiť si však možno len to druhé. Vylepšiť sa to dá ešte vyplácaním nižších dôchodkov. Niet pochýb o tom, že môžeme nastaviť parametre spomenutého dôchodkového systému tak, aby bol udržateľný.

Demografické prognózy alarmujú a hlavne vďaka nim celý svet reformuje. Výsledky sa veľmi líšia – zachrániť sa dá nakoniec všetko, a preto niekde zostal priebežný systém (napr. Švédsko). Niekde hľadajú spásu v sporivom systéme (napr. Čile). Na Slovensku sme tiež reformovali. Prijali sme miešaniu sporivého a priebežného systému – trojpilierový model, odporúčaný

Svetovou bankou. Doplnili sme to dvoma samozrejmosťami – zvýšením dôchodkového veku a zmenou indexácie (zvyšovania) dôchodkov. Je to dobre či zle?

Najprv samozrejmosť. Zvýšenie dôchodkového veku ušetrí peniaze systému, našťve však pritom budúcich dôchodcov. Historické skúsenosti ukazujú, že na Slovensku sa ľudia zvyknú búriť skôr z iných dôvodov, takže ani prijaté zvýšenie na 62 rokov skoro určite nie je konečné. Zmena indexácie je pre laika prehliadnuteľná. Starý dôchodkový systém mal ambíciu zvyšovať priznané dôchodky každoročne podľa rastu miezd s tým, že zvýšenie musia vždy odsúhlasiť poslanci (nikdy to neurobili v predpísanej výške). Tu treba pripomenúť, že sa vo všeobecnosti používajú tri spôsoby indexácie dôchodkov: podľa rastu miezd, podľa inflácie a aritmetickým priemerom predošlých dvoch (švajčiarska indexácia). Všetky makroekonomické prognózy sa zhodujú v tom, že na Slovensku budú reálne mzdy rásť, a teda nominálny rast miezd bude vyšší ako inflácia. Z hľadiska deficitu by bola optimálna indexácia infláciou. Podľa mňa nič nespravodlivé, pretože to v podstate znamená, že si po celý čas dôchodkového veku zachovám životnú úroveň z času odchodu do dôchodku. Zvyšovanie dôchodkov rastom miezd by znamenalo, že moja životná úroveň bude rásť so životnou úrovňou ľudí v produktívnom veku. Osobne nevidím dôvod na to, aby som v čase problémov s deficitom priplácal dôchodcov, ktorý v čase produktívneho veku nemal na dovolenku pri mori, na každoročný pobyt pri Jadrane. Z tohto hľadiska je aj indexácia švajčiarskym spôsobom zbytočným plytvaním peňazí. Dodávam, že podľa našich výpočtov by švajčiarska indexácia spolu so zvýšením dôchodkového veku na 62 rokov stiahla deficit v čase vrcholovej demografickej krízy z pôvodných 8 percent HDP na 4 percentá HDP. V prípade zvýšenia dôchodkového veku na 65 rokov a indexácie podľa inflácie to odhadujeme pod 2 percentá. Politické pokušenie je teda viac než jasné.

Čo však s mojou nechcouťou platiť príspevky? Dve samozrejme zmeny ju skôr zvýšili. Napraviť to mal nový dôchodkový vzorec. Mal ambíciu spravodlivo vyriešiť previazanosť príspevkov a budúcich dôchodkov. Vskutku platí: ak dvakrát viac zarábam, mám dvakrát vyšší dôchodok. Ak dvakrát dlhšie pracujem, mám tiež dvakrát vyšší dôchodok. Na prvý pohľad spravodlivé, má to však aj háčiky. Nedávno som čítal štatistiky, podľa ktorých bohatší ľudia žijú v priemere dlhšie. Intuitívne je to pravda, pretože môžu mať napr. kvalitnejšiu stravu, zdravotnú starostlivosť, môžu si dovoliť dovolenky atď. Čo sa týka produktívneho

veku, je to v poriadku, na dôchodku to však vedie k tomu, že chudobní doplácajú na bohatých. Dôchodkový vzorec totiž predpokladá pre bohatých aj chudobnejších rovnakú očakávanú dĺžku života. Ďalším problémom sú viacdtné rodiny. Pri väčšom počte detí sa často stáva, že žena ostane doma a stará sa o chod domácnosti. Žena, ktorá takto vychová napr. štyri deti, má podľa dôchodkového vzorca neadekvátne nižší dôchodok vzhľadom na to, že vychovala pre dôchodkový systém štyroch prispievateľov. Napokon treba zdôrazniť, že výpočet dôchodku nie je citlivý na demografiu. Ak sa aj predĺži očakávaná dĺžka života (čo je pravdepodobné), priznané dôchodky na to nebudú reagovať. To bude mať samozrejme negatívny vplyv na deficit. Takto štedro nepriznávajú dôchodky ani socialisti vo Švédsku.

Najviac pozorosti si zasluhuje (aj prítahuje) sporivý pilier. Okolo neho vzniklo aj najviac demagógie. Je vraj

Marmota, Po sieste

Zvyšovanie dôchodkového veku je skoro isté, zmeny dôchodkového vzorca pravdepodobné. Prestúpiť teda či neprestúpiť? Odpovedať musím akademicky: Čo ja viem?

výkonnejší ako priebežný. Ano aj nie. Výnosnosť priebežného piliera sa približne rovná rastu miezd zvýšenému o rast produktívnej populácie. Podľa Aaron-Samuelsonovej nerovnosti je to menej ako úroveň úrokových mier. Na tomto základe možno nájsť porovnanie, pri ktorých sa počíta, aký dôchodok vyplýva z jednej koruny vlozenej do sporivého systému na jednej strane a do priebežného systému na druhej strane. Výsledok je často impozantný. K tomu sa ešte pridá čiastočne pravdivý argument o odolnosti sporivého systému voči starnutiu populácie a odporúčanie je jasné: treba sporiť. Vec má však zdanlivo nepodstatný háčik: nezačíname na zelenej lúke. Keby sme stáli pred úlohou vymyslieť dôchodkový systém v spoločnosti, kde doteraz žiadne dôchodky neboli, bol by skutočne lepší sporivý systém ako priebežný. Situácia je však iná, sme v zabehnutom priebežnom dôchodkovom systéme a musíme vyplatiť tých, ktorí do tohto systému už čosi vložili. Matematicky sa dá ukázať, že keby sme spočítali súčasnú hodnotu budúcich ziskov sporivého systému oproti priebežnému, dostali by sme súčasnú hodnotu nárokov, ktoré musíme prispievateľom do starého systému vyplatiť, ak ich nechceme ukrátiť. Inak povedané: sporivý pilier nerieši demografickú krízu a potenciálne vyššie dôchodky musíme v nejakej forme v budúcnosti zaplatiť. Nie je to malá čiastka. Len pre zaujímavosť – výnosy z predaja SPP sa minú zhruba v roku 2007, pričom nároky zo starého systému budeme vyplácať ešte niekoľko desiatok rokov. Podľa našich výpočtov je dvojpilierový systém z hľadiska deficitu dôchodkového systému efektívnejší až po roku 2040. V tomto čase preváža výhoda vyplácania časti dôchodkov zo sporivého piliera nad výplatami nárokov z príspevkov do starého systému. Čas „obratu k lepšiemu“ je možno prekvapivo neskôr, ako sa všeobecne očakáva.

Často dostávam otázku: prestúpiť či neprestúpiť do dvojpilierového systému. Tu je situácia iná, než keď na problém nahliadame z hľadiska celej spoločnosti. Dôchodkový vzorec nie je citlivý na demografický vývoj,

individuálna výnosnosť priebežného systému je teda rovná nominálnemu rastu miezd. Sporivý systém je teda efektívnejší, ak nominálne výnosy aktív, očistené o administratívne náklady, dosiahnu nominálny rast miezd. Historické dáta ukazujú, že toto je dosiahnuteľné, nie však samozrejme. Posledné obdobia vývoja na akciových trhoch nabádajú k opatrnosti. Okrem toho, pozrite sa na posledných sto rokov. Keby som sa v tomto období na Slovensku kedykoľvek pokúsil 40 rokov sporiť, vždy by som o to prišiel. Na druhej strane by som nepreceňoval ani priebežný pilier. Opäť pripomínam politické pokušenie. Zvyšovanie dôchodkového veku je skoro isté, zmeny dôchodkového vzorca pravdepodobné. Prestúpiť teda či neprestúpiť? Odpovedať musím akademicky: Čo ja viem?

Reforma nevyriešila problém starnutia populácie. Zasluhovosť je síce v princípe pozitívny prvok, ale otázkou je, prečo nás štát núti príliš veľa sporiť (aj keď za to sľubuje adekvátne dôchodky). Pripomína mi to úryvok z filmu Čierni baróni, kde nastúpeným pétépákom hovorí: „Súdurovia, tretinu zárobku vám uložíme na knižku, aby ste to neprehlastali.“ Potom sa však pýtam: prečo ma štát núti prispievať 18 percent (spolu prvý aj druhý pilier) až z trojnásobku priemernej mzdy, keď mi pri odchode do dôchodku formou programového výberu dovolí minúť za jednu noc v kasíne všetku nasporenú sumu okrem čiastky potrebnej na zakúpenie životnej anuity vo výške 0,6 násobku životného minima? Prečo si štát myslí, že zodpovedne sa začnem správať až ako dôchodca? Deficitu aj budúcim dôchodcom by oveľa viac pomohlo, keby sadzba povinných príspevkov bola nižšia a väčší dôraz by bol na tretom pilieri.

Skončím čiastočne optimisticky. Do dvojpilierového systému som prestúpil. Teším sa, že budem mať niečo, na čo mi žiaden poslanec (dúfam !!!) nesiahne. Dôchodkové plány po mne nikto nechce. Neostal pre ne priestor – je obsadený vynúteným sporením. Nechť platiť príspevky mi zostala...

Igor Melicherčík

Dostojevského som dala smetiárom

Irena Brežná sa narodila v Bratislave. Detstvo prežila v Trenčíne. V roku 1968 emigrovala s rodičmi do Švajčiarska, kde študovala slavistiku, filozofiu a psychológiu. Vo Švajčiarsku žije dodnes. V nemčine jej doteraz vyšlo sedem kníh, za svoju literárnu a publicistickú prácu získala osem cien. V reportážach z Čechenska, ktoré knižne vydala pod názvom Vlčice zo Sernovodska, spracovala svoju osobnú skúsenosť so životom čečenských žien vo vojnovom konflikte. Nedávno jej vyšla zbierka esejí a literárnych reportáží z východnej a strednej Európy pod názvom Zberateľka duší (Aufbau Verlag 2003). V slovenskom preklade boli viaceré texty Ireny Brežnej publikované v časopise Aspekt, knižne vyšli Psoriáza, moja láska (Archa 1992) a najnovšie Tekutý fetiš (Aspekt 2005).

Začnime obligátnou otázkou: akú knihu by ste si zobrali na pustý ostrov? Zobrali by ste si vôbec nejakú knihu?

Pre každý prípad by som si vzala bicykel a denník. Denník je pre mňa duševná hygiena, lebo v ňom analyzujem svoje každodenné správanie a zapisujem pokroky, aké som urobila v oslobodzovaní sa od starých názorov. Každý deň sa pochválím aj za malé zmeny, ktoré zbadám. Krok za krokom sa tak vymaňujem z negatívnych schém a myšlienok, ktoré nie sú moje. Denník je moja najlepšia priateľka.

Zobrala by som si však aj knihu, nejakú sebapoznávaciu a duchovnú, a mala by byť aj humorná, aby mi pomáhalo prijať môj osud ako ten najlepší. Napríklad Emočnú alchymiu Tary Bennetovej-Golemanovej, ktorú som si kúpila pred rokom na Slovensku. Je to kniha, ktorá odhaľuje schémy, v ktorých sme uväznení, a ukazuje rôzne cesty, ako sa od nich môžeme oslobodiť.

K oslobodzovaniu sa máte zjavne pozitívny vzťah. V jednej reportáži ste sa priznali, že súborné dielo Dostojevského v origináli, ktoré ste kedysi hltali, ste dali smetiárom... Ako ste dospeli k takému rozhodnutiu?

Chcela som sa odpútať od autorít. Bolo to v období, keď som prestala písať. Potrebovala som zistiť, či je pre mňa písanie drogou, bez ktorej nemôžem žiť. Aby som sa detoxikovala, vyhodila som všetky knihy, z ktorých som mala pocit, že ich nechcem čítať. Moje okolie bolo zdesené, ako zaobchádzam s takými drahocennosťami. Začala sa však nová etapa môjho života, nezaťažená minulosťou. V Dostojevskom som objavila táravosť, nedisciplinovanosť citov, neschopnosť vymaniť sa z osudovej hmly. Odvtedy pravidelne vyhadzujem knihy. Niekedy, keď príde fotograf zvečniť spisovateľku, čuduje sa, kde je tá veľká knižnica, pred ktorú by ma rád posadil.

Vyhadzujete knihy a napriek tomu ste zakladateľkou knižnice, a to dokonca až v Afrike...

Do Guiney som prišla prvýkrát v roku 1984 ako novinárka. Po návrate do Švajčiarska som zozbierala možno tridsaťtisíc učebníc francúzskej gramatiky pre rôzne stupne. Tie učebnice sa mali spáliť, lebo sa už nepoužívali. Zaplnila som nimi celý kontajner a poslala ho loďou do Guiney. Okrem toho som sa obrátila na švajčiarske knižnice, aby mi darovali duplikáty diel svetovej literatúry od Shakespeara, Durasovej, Bellowa atď. vo francúzštine. Boli tam aj diela afrických autorov, lebo mi záležalo na tom, aby tam ľudia mohli spoznať svoju vlastnú kultúru. Priviezla som tieto diela do guinejského mesta Mamu, ktoré knižnicu ešte nikdy nemalo. Učebnice sme rozdali do škôl v rôznych mestách. Aj po čase ich ešte stále požičiavali žiakom, fungovalo to. S knižnicou klasikov sme však mali problém. Zo začiatku to vyzeralo sľubne: starešínovia ma slávnostne privítali a ten hlavný povedal: „Vy ste pochopili, čo je pre človeka najdôležitejšie kultúra.“ V skutočnosti sa však obávali o svoju moc, báli sa, že mládež prestane čítať korán a nakazí sa svetáctvom.

Dali nám k dispozícii starú koloniálnu budovu, ktorá vyzerala veľmi dobre, Francúzi ju postavili na kopci. Budova však bola zakliata a my sme to nevedeli. Čudovali sme sa, prečo do tej knižnice nikto nechodí. Knihy stále ležali v jednej zamknutej miestnosti. Zakliatie súviselo s tým, že sa ešte počas koloniálnych čias starešínovia cítili poníženi, že tú budovu postavili vyššie, než stála mešita. Keď sme to pochopili, pýtali sme sa, čo by sme mohli podniknúť. Povedali, že môžu urobiť odklinací rituál. Kúpili sme barana a oni ho rituálne podrezali. Urobili sme veľkú hostinu a starešínovia nám sľúbili, že knižnica odteraz už bude fungovať. Keď som sa po roku vrátila, prišla som k prefektovi a on ma opäť zaviedol do tej zamknutej miestnosti. Ibaže police a katalógy, ktoré nám knižnice darovali, tam už neboli: pán prefekt ich mal v byte. Ukázal mi však, že má nejaký chemický prostriedok a strieka tie knihy, aby ich nezožral hmyz. Napriek odklinaciemu rituálu tam ľudia nechodili, iba z času na čas prišiel nejaký študent a dovolili mu vypožičať si nejakú knihu. Naposledy som o knižnici počula pred trinástimi rokmi. Jeden guinejský spisovateľ bol v Mamu a dostal sa ku knihám, ktoré som tam priniesla. „Keď som videl bohatstvo tých diel, bol som preplnený šťastím, strašne som ňu miloval, ale tá knižnica, bohužiaľ, nefunguje,“ napísal mi.

Spomínate si na najdôležitejšie knihy svojho života?

Sto rokov samoty Gabriela Garcíu Márqueza mi v dvadsiatke ukázalo úžasnú vegetáciu farieb, prales slov... Magický realizmus mi potvrdil, že si smiem dovoliť čerpať z vlastnej fantázie. Dôležitá, aj keď negatívna kniha bola pre mňa Jediná Klára Jarunkovej. Čítala som ju, keď som mala asi pätnásť. Pochopila som, že nikdy nechcem takto písať, objavila som, že mám svoj literárny vkus. Jarunková opisovala život nás mladých a bolo to falošné a trápne. Nehovorili sme takým jazykom a nemali sme také problémy. Pamätám sa na ten pocit, keď som si povedala: Ja sama chcem napísať o nás. Keď som si prečítala práce americkej publicistky Duny Barnesovej, potešil ma jej ženský štýl, subjektívny tón jej reportáží. Je pre mňa priekopníčkou ženskej publicistiky, lebo spájala intelekt a silnú subjektivitu, bola schopná takto napísať aj o boxerskom zápase. Navyše to bolo spoločensky a mediálne akceptované – publikovala napríklad v New York Times. Moje subjektívne literárne reportáže začali byť cieľavedomo vyhľadávané až asi pred desiatimi rokmi. Až vtedy mi šéfredaktori začali ponúkať také reportáže, ktoré boli dovtedy mužskou doménou, napríklad z vojnových oblastí. Začali mať záujem o moju zmes analýzy chladného pohľadu a ženskej empatie. Predtým stále vyžadovali tzv. objektívny pohľad, hoci nič také samozrejme neexistuje. Teraz sa to už uvoľnilo.

V rozhovore s editorkou slovenského výberu vašich textov Janou Cvikovou ste povedali, že vašou najväčšou literárnou láskou je Marguerite Durasová...

Foto archív K&S

Bola. Prečítala som všetky jej knihy a nadviazala s ňou kontakt. Párkrát som s ňou telefonovala. Boli to fascinujúce rozhovory o ničom, tak ako v jej knihách. Napísala som o tom dokonca poviedku. Keď sme sa mali v Paríži stretnúť, bolo to pred sedemástimi rokmi, odrazu zaspätkovala a povedala: „Prečo by som sa vám mala vydať napospas? Cítim z vás intimitu a tá mi naháňa strach.“ Dnes ma už Durasovej témy nešťastnej lásky a nejasnosti v ľudských vzťahoch nefascinujú.

Durasová na rozdiel od vás nikdy nebola v edičnom pláne Záujmového združenia žien Aspekt, v rámci ktorého vyšla vaša nová kniha...

Sama neviem, ktorá stránka mojej tvorby je považovaná za feministickú. Feminizmus ma však ovplyvnil a pomohol mi formovať moju osobnosť, lebo ma naučil, že niektoré moje súkromné problémy sú spoločenskými problémami, a umožnil mi tak lepšie sa zorientovať. Ponechávam si však slobodu vymaniť sa z hocjakého začlenenia. Definujem sa ako človek na ceste.

Na ceste medzi kultúrami... Zaujalo ma, že aj problém kožnej choroby ste v knihe Psoriáza, moja láska, vnímali ako problém inakosti, inej kultúry, ktorá z tejto choroby vyplýva.

Bytostne skúmam zákonitosti a spôsob života znevýhodnených skupín, sú to celé národy, ako sú napríklad Čečenci alebo aj albánski, či africkí utečenci v Európe... Spomínaná kniha sa vo Švajčiarsku stala tajným bestsellerom. Bola som si vedomá provokatívnosti

tej knihy, písala som o erotike v súvislosti s chorou kožou. Nechcela som sa dotknúť citov psoriatikov, a preto som napísala aj doslov. Mala som veľa čítačiek a v obecenstve zakaždým bola asi tretina psoriatikov, spoznala som ich podľa otázok. Cítili ku mne veľkú dôveru, oceňovali, že som sa dokázala tak ponoriť do ich najintímnejšej témy. Kuriózne bolo, že sa lektorka po skončení práce na tejto knihe zoznámila s mužom, ktorý, ako vysvitlo, bol psoriatik. Ja som, tak ako hlavná hrdinka mojej knihy, žiadneho psoriatika nemilovala, ale o psoriáze som sa veľa dozvedela, keď som pracovala ako psychologička v medicínsko-psychologickom výskume.

Na Slovensku práve vyšiel reprezentatívny výber z vašej prózy a publicistiky, ak sa vôbec vaše práce dajú takto jednoznačne žánrovo definovať. Máte v súvislosti s tým nejaké očakávania?

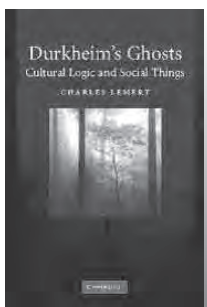
Moja knižka Tekutý fetiš môže byť prínosom pestrosťou rôznych tém a myšlienok. Tým, že som bola vymrštená do exilového vákuu, som si mohla dovoliť rozmýšľať o veciach bez obavy, čo na to povie moja stará mama v Trenčíne. Exil bol pre mňa veľkou skúškou, ktorú som dlho nevedela prijať. Verím, že moja kniha, za ktorou je cesta ženy, Slovenky, píšucej v cudzom jazyku, môže byť povzbudením a možno aj istým prievanom, ktorý príde, keď sa otvoria okná a dvere. Aj keď sú v knižke smutné témy, už samotná ich tematizácia môže byť prínosom. Želám si, aby ma čitatelia neodsotili ako cudzinku, ale prijali ako Slovenku, ktorá v sebe nosí aj ďalšie kultúry. Aby ma akceptovali so všetkými fazetami, ktoré som získala v exile. Píšem o svojom

vnímaní sveta a pritom sa cez svoje knihy stretávam s najrôznejšími ľuďmi, ktorí mi hovoria, že sa v mojom svete našli.

Irena Brežná v marci pricestovala na Slovensko, aby tu v niekoľkých mesiacoch čítala zo svojej najnovšej knihy Tekutý fetiš, ktorá vyšla v jazyku jej rodnej krajiny. Zároveň píše o svojom súčasnom pohľade na Slovensko reportáž pre Neue Züricher Zeitung. V množstve rozhovorov, ktoré v tejto súvislosti počas svojho pobytu na Slovensku zatiaľ poskytla, sa veľa otázok krútilo okolo jej dramatického života emigrantky, priamej účastníčky vojny v Čechensku, bojovníčky za ľudské práva, aktivistky mnohých humanitárnych akcií. Pre čitateľov K&S som sa v súvislosti so zameraním časopisu pokúsila preskúmať trochu inú tvár Ireny Brežnej: menej dokumentárnu, viac literárnu, „knižnú“. Stretli sme sa teda, ako inak, v novootevorenej, kedysi slávnej literárnej kaviarni Štefánka. Naše rozprávanie sa pretiahlo na niekoľko hodín a stále bolo veľmi živé a intenzívne. Spisovatelia sú zvyčajne sólisti, zvyknú teda byť veľmi sústredení na svoju osobu, lebo je to vlastne ich „pracovný nástroj“. Už bohatá spoločenská angažovanosť Ireny Brežnej ju vymaňuje z tohto stereotypu. Neznamená to však, že by na sebe sústavne nepracovala a intenzívne sa nezaoberala sama sebou. Robí to však veľmi otvorene. Možno preto, že sa v jej práci literatúra tak mocne prelína so životom, že si intenzívne uvedomuje, ako kedysi napísal Oscar Wilde, že našim umením je život a našimi sonetmi sú naše dni.

Zhovárala sa Anna Grusková

Dedičstvo neznámych vlastníkov

- ▲ Lemert Charles
- ▲ **Durkheim's Ghosts: Cultural Logic and Social Things**
- ▲ Cambridge University Press 2005
- ▲ 333 strán
- ▲ 16,99 £

- ▲ Émile Durkheim
- ▲ **Společenská dělba práce**
- ▲ Preklad Pavla Doležalová
- ▲ CDK 2004
- ▲ 375 strán
- ▲ 529 Sk

- ▲ Émile Durkheim
- ▲ **Elementární formy náboženského života**
- ▲ Preklad Pavla Sadílková
- ▲ Oikoymneh 2002
- ▲ 492 strán
- ▲ 769 Sk

- ▲ František Havlíček
- ▲ **Edvard Beneš: člověk, sociolog, politik**
- ▲ Prospektrum 1991
- ▲ 192 strán
- ▲ 125 Sk

Počas štúdia sociológie sa všade na svete povinne čítajú diela klasikov a v šťastnejších krajinách sa aj vydávajú. Whiteheadov výrok, že veda, ktorá sa zdráha zabudnúť na svojich zakladateľov, je stratená, pre spoločenské vedy neplatí.

Alebo platí? Kult zakladateľov nápadne pripomína prax, ktorou si národné spoločenstvá budujú sebavedomie. Legendárna minulosť býva často oporou chabej prítomnosti. Neskrýva nič nekalé aj uctievanie klasikov? Netajíme nič študentom, ak im na nich predvádzame silu a imagináciu disciplíny?

Do odborných diskusií však klasikov nevťahujeme. Platí to aj pre Émila Durkheima (1858 – 1917). Jeho dielo zostáva z veľkej časti školskou vedomosťou. Výnimkou je pojem anomie, ktorým sa občas nasvieti dnešná normatívna kríza.

Durkheimov školský azyl vyzerá ako historická vďačnosť: do dejín kultúry sa zapísal aj ako najvplyvnejší reformátor verejného školstva. Počas francúzskych pokusov o sekularizáciu vzdelávania mal Durkheim rozhodujúce slovo a jeho koncepcie radikálne ovplyvnili prípravu budúcich učiteľov a obsah učebných plánov na všetkých typoch škôl. Okrem

iného zaviedol predmet občianska výchova, ktorým sa pôvodne nahradzovali bohoslužby a otváral sa priestor pre pestovanie občianskej morálky a úcty k občianskej spoločnosti.

Školská karanténa Durkheima a ďalších klasikov sa stáva nápadná pri porovnaní s ich živou účasťou v debatách súčasnej svetovej sociológie, vrátane bádaní našich susedov. Na rozdiel od nich sa na Slovensku nesnažíme postaviť na pleciah obrov a tobôž položiť ich na lopatky. V tom sa v spoločenských vedách správame dosť nespoľohy.

Teória v spoločenských vedách sa podobá nekončiackej konverzácii o určitých otázkach – varianty odpovedí sa upresňujú, rozširujú, prehodnocujú, ale nikdy sa celkom neuzavrú. Najprovokujúcejšie odpovede ostávajú. Označujeme ich ako klasické.

Durkheim otvoril mnohé z tém, ktoré vytvárajú charakter disciplíny, a svojim skúmaním podporil odpovede, ktoré sú stále v hre. Originalita nových riešení vynikne najlepšie na klasickom pozadí – ako vyhraňovanie sa voči klasikovi, jeho nedomysleniam a zjednodušeniam. Útoky na Durkheima sú preto dodnes súčasťou vplyvných spoločenskovedných pojednaní.

Charles Lemert upozorňuje, že členitosť Durkheimovho diela a odlišné dôrazy Spoločenskej delby práce (1893), ale najmä Pravidiel sociologickej metódy (1895) a Elementárnych foriem náboženského života (1912) umožnili rozvoj a vyhranenie proti sebe idúcich teoretických tradícií, čo znamená aj to, že korene najvýrečnejších Durkheimových kritik (napr. objektivistických formulácií Pravidiel sociologickej metódy), vyrastajú opäť z Durkheima. To, že dielo jedného autora umožní formovanie konkurenčných teoretických škôl, je podľa Lemerta prejavom a dokladom génia klasického autora.

Najčastejším zdrojom výpadov proti Durkheimovi je zrejme jeho chápanie spoločnosti a spoločenskej súdržnosti (solidarity). Návrat ku klasikovi neraz ukáže, že novosť a oprávnenosť riešení, ktoré ho mali prekonať, sa dosiahla viac či menej hrubým zjednodušením jeho argumentov.

Zjednodušovanie môže byť dôsledkom menšej trpezlivosti pri čítaní, ktoré vedie len úcta, nie páličivé otázky. Meniace sa podmienky dvadsiateho storočia priniesli niekoľko období, v ktorých sa Spoločenská delba mohla čítať ako všedná režimová klasika, dielo establišmentu (napríklad päťdesiate a šesťdesiate roky), a niekoľko období,

Školská karanténa Durkheima a ďalších klasikov sa stáva nápadná pri porovnaní s ich živou účasťou v debatách súčasnej svetovej sociológie. Na Slovensku sa nesnažíme postaviť na pleciah obrov a tobôž položiť ich na lopatky.

ktoré aktualizovali kritiku simplisticných koncepcií spoločnosti ako trhovej výmeny a vyargumentovanej obhajoby zdokonaľovania spoločenského poriadku prostredníctvom zlepšovania právnej regulácie hospodárskeho života. K aktualizujúcim obdobiam patrila veľká hospodárska kríza, keď sa prekládá prvýkrát do angličtiny, a keď na ňu mimoriadne vnímavu nadväzuje americký sociológ Talcott Parsons a kanonizuje ju na sociologickú klasiku, a tiež globálne deregulujúce 90. roky 20. storočia.

Dnešná sociálno-ekonomická situácia pripomína deväťdesiate roky 19. storočia, keď vyspelé priemyselné štáty len málo obmedzovali kapitálové podnikanie. Pokračujúce sťahovanie štátu

z regulácie ekonomického života, osobitne vzťahov medzi zamestnancami a zamestnávateľmi, a demontáž mnohých inštitúcií, ktoré jej dovoľovali zovšednieť, predlžujú jej aktuálnosť a vyvolávajú až mrazivý pocit de ja vu.

Výrazom anomie – bezzákonnosť Durkheim označoval nedostatok právnych a normatívnych úprav hospodárskeho života, najmä nedostatok úprav vzťahov medzi zamestnávateľmi a zamestnancami. Považoval ho za zdroj „neustále vznikajúcich konfliktov a najrôznejších vybočení z poriadku, ktorých smutnú prehladku nám ponúka hospodársky svet“. Súčasný posun anomie ako označenia normatívnych zmätkov, ktoré vyvoláva hodnotový pluralizmus, je viac než perfídny výkladom Durkheima.

Spoločenská delba pojednáva o podmienkach spoločenského poriadku, rozvoja individuality a o vzťahu mravnosti a práva. Durkheim v nej empiricky skúma historické systémy práva „ako najlepšie pozorovateľnú formu mravnosti“. Vzťah morálky a práva považuje za plynulý. Jeho historická komparácia právnych systémov a podielov represívnych a kooperačných či „reštitutívnych“ sankcií (správneho, obchodného, pracovného práva, ktorého cieľom nie je trestať, ale modelovať žiaduci stav) vychádza z hypotézy, že hospodárska spolupráca a špecializácia (ktorá je mierovým riešením boja o život) vedie k rozvoju individualizácie a rešpektu k rôznosti. Spoločenská väzba sa tak neutvára len negatívne (trestaním odlišnosti a rúhania sa posvätným symbolom), ale aj pozitívne: skúsenosťou spolupráce a rozvojom kooperačných noriem.

Durkheimova kritika atomistických koncepcií spoločenského života nevyrastá zo zbožštvovania spoločnosti, ale zo snahy vyvrátiť námietky utilitaristických ekonómov voči regulácii ekonomiky a rozširovaniu funkcií štátu (napr. o sociálnu dobročinnosť). Durkheim nekladie dôraz na historickú lineárnosť vývinu práva. Snaží sa vyjasniť dilemu súdržnej spoločnosti pri rastúcej autonómii jednotlivca. Bolo mu jasné, že jediný kult jeho čias (kult osobnej dôstojnosti) ľudí skôr rozptyľuje, a preto nemôže byť základom integrujúcej mravnej nauky, ktorú treba rozvíjať. Durkheim veril, že spoločnosť sa môže obrodíť len rozvojom hospodárskeho kooperačného práva a decentralizovaným rozvojom etických kódexov a korporatívnych združení pracovníkov hospodárskych odvetví. Durkheim odmieta argumenty utilitaristických ekonómov, ktorí ospravedlňovali nedostatok právnej regulácie rozmachom individuálnej slobody. Dôvodí, že „spravodlivá sloboda, ktorú je spoločnosť povinná zaisťovať, je výsledkom právnej úpravy: Môžem byť slobodný len v miere, v akej sa druhému bráni využiť fyzickú, ekonomickú či inú prevahu, aby zotrhol moju slobodu“.

V protiklade k tradovaným mýtom je Durkheim úzkostlivým ochrancom „kultu jednotlivca“. Jednotu založenú na jednotných obsahoch myslenia a potlačení individuality považuje za neprijateľnú. Víta, že „úsudok jednotlivca sa oslobodil z područia úsudku spoloč-

Émile Durkheim, foto archív K&S

zaným sociologickým textom. Takým sa stali Pravidlá sociologickej metódy explikujúce pozitívnu metódu výskumu sociálnych javov. V češtine vyšli už v roku 1926, no známe boli oveľa skôr; sčasti vďaka nemeckému prekladu a sčasti vďaka pozoruhodnému počtu českých študentov, ktorí pred prvou svetovou vojnou študovali vo Francúzsku a mnohí z nich priamo u Durkheima. Najznámejším z nich je zrejme Eduard Beneš (1884 – 1948).

V Benešových dobách nebol Durkheim posvätný ani držaný v školskej ka-

socialistické myšlienky, ktoré rozvíjal Beneš vo svojich teoretických prácach (Struční nástin vývoje moderného socializmu 1910) a ktoré sa po vzniku ČSR pokúšala presadzovať Národno-socialistická strana, a kľúčové argumentácie Delby práce majú teda širšiu spriaznenosť. Plagáty a letáky národných socialistov z volebnej kampane 1925 a 1928 dokumentujú nielen socialistickú symboliku a heslá Benešovej strany (Práca – chlieb a mier), ale aj socialistický charakter opatrení, ktoré presadzovala (snaha zabrániť uvalovaniu obecných poplatkov

Medzi dobovými otázkami európskych intelektuálov na prelome devätnásteho a dvadsiateho storočia dominujú témy moderného individualizmu a socializmu, medzi odpoveďami záujem o sociálne reformy, zlepšovanie organizácie a právnej úpravy hospodárskeho života a zaisťovanie práv jednotlivca.

ranténe. Beneš a ďalší českí vzdelanci píše o ňom uznanlivo, ale nepietne. Napr. už rok po publikovaní Durkheimových Elementárnych foriem náboženského života (1912) ich v Čechách recenzujú dvaja Durkheimovi študenti – Antonín Uhlíř a Eduard Beneš. Medzi recenzentmi vznikne spor a Beneš ho zavŕši kritickým výpadom voči Durkheimovi, v ktorom odmieta aj jeho chápanie morálky „... končiace v plytkom neodôvodnenom humanitárstve a sociálnom utilitarizme, konformizme a priamo konzervativizme, a rad vecí ďalších – to všetko je mi neprijateľné“ (Havlíček).

Štúdium Benešovej biografie a politických programov jeho národno-socialistickej strany ukáže, že napriek uvedenej zničujúcej kritike si Beneš zachováva „neodôvodnené humanitárstvo“ a v politickej praxi uplatňuje durkheimovský zmysel pre inštitucionálne zaistovanie sociálnej spravodlivosti.

Durkheimov vplyv je však jedným z mnohých, ktoré Beneš intelektuálne utvárali. To, čo sa javí ako nasledovanie, je skôr kongeniálnou odpoveďou európskych intelektuálov na dobové otázky prelomu devätnásteho a dvadsiateho storočia. Medzi nimi dominujú témy moderného individualizmu a socializmu, medzi odpoveďami záujem o sociálne reformy, zlepšovanie organizácie a právnej úpravy hospodárskeho života a zaistovanie práv jednotlivca.

na nemajetné politické triedy, budovanie vodovodov, kanalizácie, elektrickej siete, bytová výstavba, osemhodinový pracovný čas, sociálne poistenie, podpora svojpomocného družstevníctva, práva žien, zákon o nedeľnom odpočinku atď.). Medzi Benešovými socialistickými požiadavkami bolo aj odstránenie cirkevného vplyvu na školstvo a boj proti klerikalizmu. Tieto ciele odrážali aj jeho francúzsku a sprostredkovane Durkheimovu inšpiráciu.

Benešova biografia a história Národno-socialistickej strany dokumentuje, že socialistické myšlienky mali v Čechách silný intelektuálny základ už za monarchie a zveľaďovali sa najmä univerzitnými štúdiami v Nemecku a Francúzsku. Ich protináboženské a proticirkevné vyladenie im na chudobnom Slovensku však aj za prvej ČSR zatváralo dvere. Zrejme aj preto vnímame Beneša ako „protislovenského“ a nie ako vzdelaného socialistického mysliteľa a politika. A aj preto takmer netušíme, že socialistické myslenie má silnú nebolševickú tradíciu. K jej európskym prameňom patrí aj dielo Émila Durkheima. Podnetné je o to väčšie, že jeho skúmania problému súdržnosti modernej priemyselnej spoločnosti nekompromisne nástoja na princípe nezávislého individuálneho myslenia a dôstojnosti.

Zuzana Kusá

Liberalne slobody a sociálne práva

- ▲ Cécile Fabrová
- ▲ Ústavní zakotvení sociálních práv
- ▲ Filozofia 2004
- ▲ 40 strán
- ▲ 40 Sk

- ▲ Slavoj Žižek, V. I. Lenin
- ▲ Revolution at the Gates. Žižek on Lenin: The 1917 Writings
- ▲ Verso 2004
- ▲ 352 strán
- ▲ 19 USD

- ▲ OSN
- ▲ Všeobecná deklarácia ľudských práv

- ▲ OSN
- ▲ Medzinárodná dohoda o ekonomických a sociálnych právach

- ▲ OSN
- ▲ Deklarácia Spojených národov o garantovaní nezávislosti koloniálnym krajinám a národom

spoločnosti. Nová politická stratégia následne vyžadovala, aby štát prevzal na seba aj nové funkcie vo sfére sociálnych politík. V praxi sa tak v západnej Európe postupne rozvinul model „sociálne zodpovedného štátu“, no na rozdiel od politických práv sa sociálne práva nikdy plne nepremietli do filozofie ústavných princípov garantujúcich autonómiu jednotlivca.

Cécile Fabrová vo svojej štúdií Ústavní zakotvení sociálních práv argumentuje, prečo je potrebné uznať ľudské bytosť za univerzálnych nositeľov sociálnych práv a prečo je potrebné sociálne práva ukotviť v ústavách národných štátov. Irituje ju paradigma hlavného prúdu klasických teórií demokracie, podľa ktorej sa demokratické systémy zakladajú na uznaní a zakotvení individuálnych politických práv, pričom otázka sociálnej spravodlivosti je považovaná za marginálnu alebo dokonca nepatričnú samotným otázkam demokracie. Fabrová používa ako metodologický nástroj takzvanú „dištinkciu“ medzi pozitívnymi právami a negatívnymi právami. Tvrdí, že jednotlivci musia mať nárok na jednotlivé pozitívne práva, aby získali nevyhnutnú autonómiu, potrebujú však aj negatívne práva, ktoré im budú garantovať, že im ich autonómia nebude odopieraná. Pozitívne práva Fabrová považuje za nevyhnutné zakotviť v ústave, aby nemohlo dochádzať k ich voluntaristickej interpretácii zo strany vládnucej moci. Zdôrazňuje, že nejde o nárok na neobmedzené zdroje, ale iba na zdroje, ktoré sú nevyhnutné na saturáciu základných potrieb, ako sú aspoň minimálny príjem, zdravotné zabezpečenie, vzdelanie, bývanie. Ústavné zakotvenie týchto práv je dôležité preto, aby ich nielen súkromná sféra, ale aj demokraticky volení zástupcovia nemohli jednoducho porušovať.

Vo svojej obhajobe procedurálneho chápania demokracie Fabrová argumentuje, že demokratické práva slúžia na zabezpečenie fungovania a prežitia demokracie a z tohto hľadiska sociálne práva, napríklad právo na materiálne zabezpečenie, zdravotníctvo a bývanie, môžu byť v niektorých kontextoch (krajinách) nevyhnutné. Naplnenie sociálnych práv zaisťuje autonómiu potrebnú na výkon politických práv. Aj vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv sú (napr.) v článkoch 22 až 25 uvedené sociálne práva ako práva individuálne. Prítom Lavicoví liberáli hlavného prúdu, hoci obhajujú listiny individuálnych práv (a niektorí aj sociálnych práv), mlčia o ústavných sociálnych právach.

Ak je pravda, že „každý, kto obhajuje ústavní občanská a politická práva, a rovněž sociální práva, musí obhajovat ústavní sociální práva“, je pravda aj to, že musí narázať na problémy. Myslím si, že plné pochopenie rezistencie k ústavnému zakotveniu sociálnych práv spočíva v samotnej ideológii liberalizmu, v kontexte ktorej sa táto diskusia (a naše životy) odohrávajú. Problémom je práve tá veľká historická liberálna tradícia, ktorá obsahuje imanentné vnútorné napätie medzi konceptom negatívnych a pozitívnych práv. Toto napätie vzniká z dichotómie medzi údajným univerzalizmom negatívnych a partikularizmom pozitívnych práv.

Liberalizmus je ideológia, ktorá ako dlhodobý program hlbokoj sociálnej zmeny predstavoval v čase svojho vzniku antitézou „večnej“ stability dedičných monarchií. Liberalizmus je politický program, ktorý postuluje, že: 1) politická suverenita leží v „ľuďoch“, 2) politická zmena je normálna a 3) že jednotlivca a jeho slobodná vôľa je na vyššej hodnotovej priečke ako kolektív a tradičné inštitúcie. Liberalizmus

predpokladá, že aby bolo možné rozvíjať demokratické procedúry, spoločenské inštitúcie musia byť v hodnotovom zmysle neutrálne. Výnimku z princípu zachovania neutrality majú iba tie inštitúcie, ktoré zabezpečujú efektivitu fungovania spoločnosti. Liberalizmus vznikol v súvislosti s objavením sa konkurenčných pohľadov vnímania sveta, rozdelenia kresťanstva na protestantizmus a katolicizmus a so vznikom náboženských vojen v 16. a 17. storočí. Aby mohla Európa naďalej existovať, musela sa nájsť forma komunikácie, spoločné zásady medzi hlavnými politickými táborami, ktoré vtedy tvorili na jednej strane zástancovia Kalvína alebo Luthera a na druhej strane katolíci. Takýmto modus operandi sa stala idea tolerancie, práva jednotlivcov a skupín nesúhlasit s nastoleným poriadkom a oficiálnou doktrínou. Liberalizmus zdôraznením kontraktuálnej stránky spoločenských vzťahov mal ukončiť náboženské konflikty. Westfálsky mier konca tzv. tridsaťročnej vojny mal byť základom medzinárodného poriadku a neutralnosti hodnôt.

Poukázanie na historický kontext vzniku liberalizmu má svoje opodstatnenie. Vyplýva z neho to, že aj napriek všeobecnému presvedčeniu, že obsahom liberalizmu sú individuálne občianske práva, od počiatku ním boli zastrešované aj skupinové nároky. Napríklad etnické práva, ktoré sa dnes považujú za typicky kolektívne práva, boli tiež liberálnou agendou. Americký prezident, liberál Woodrow Wilson v roku 1918 sformuloval svoj štrnásťbodový mierový program, ktorý mal umožniť európskym národom sebaurčenie, to znamená vytvoriť národné štáty. Takto sa štát mal stať ideálnym útvarom, s jednou oficiálnou kultúrou, jedným jazykom a otázkou etnických menšín, o ktoré v dôsledku takéhoto prerozdelenia Európy nemohla byť núdza, mali byť riešené v rámci jednotlivých národných štátov. Tak to predpokladalo medzinárodné právo a aj jeho novovzniknuté inštitúcie ako napríklad Liga národov. Liberálna agenda bola akceptovaná aj boľševikmi a v 9. kapitole Programu ruských marxistov sa deklarovalo „právo národov na sebaurčenie“. Nemecký socialista Karol Kautsky v roku 1914 vidí národný štát ako najvhodnejší pre (kapitalistické) podmienky súčasného sveta.

Bezprostredne po druhej svetovej vojne medzinárodné spoločenstvo zmietlo z politického stola práva etnických alebo iných „kolektívov“ (zdroj potenciálneho vojnového konfliktu?) a akceptovalo široko ponímanú filozofiu individuálnych ľudských práv, hlavne politických a občianskych. Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948) Spojených národov obsahovala

Lavicoví liberáli hlavného prúdu, hoci obhajujú listiny individuálnych práv, mlčia o ústavných sociálnych právach.

la zoznam občianskych, politických práv a v článkoch 22 až 25 sociálnych práv, ktoré sa vzťahujú na jednotlivcov, ale vyšla sa referenciám o právach etnických a národných. Takýto postoj zosobňuje myšlienky historického liberalizmu a myšlienku občianstva založeného na jednotlivcoch dobrovoľne spojených spoločenskou zmluvou.

Kolektívne etnické práva vo forme práva národov na sebaurčenie sa po druhej svetovej vojne opäť objavujú ako medzinárodná agenda v súvislosti s dekolonizáciou Ázie a Afriky. Princíp dekolonizácie a práva na sebaurčenie bol symbolicky potvrdený 14. decembra 1960 prijatím Deklarácie Spojených národov o garantovaní ne-

Lewis Wickes Hine (1874 – 1940), V textilnej továrni

závislosti koloniálnym krajinám a národom. Ďalšie medzinárodné dohody Spojených národov, napríklad Medzinárodná dohoda o ekonomických a sociálnych právach, pribalili na seba aj kolektívne sociálne práva. V článku 1 bod 1 dohody sa deklaruje, že „všetky národy majú právo na sebaurčenie“. V bode 2 sa píše, že „všetky národy môžu ľubovoľne disponovať svojim národným bohatstvom a zdrojmi bez ohľadu na akékoľvek záväzky, ktoré by vyplývali z medzinárodnej hospodárskej spolupráce a medzinárodného práva; v žiadnom prípade nemôžu byť tieto národy zbavené prostriedkov na prežitie“. Článok 8 uznáva právo na zakladanie odborov a právo na štrajk. Článok 9 uznáva právo na sociálne zabezpečenie vrátane sociálneho poistenia a článok 10 právo na materskú dovolenku. Prečo však väčšina moderných liberálnych štátov, pýta sa Cécile Fabrová, odmieta ústavne ukotviť sociálne práva?

Po páde reálneho socializmu boli ľudia zo dňa na deň uvrhnutí do sveta „slobody politickej voľby“ – no ani raz sa ich nikto nespýtal, či je to presne tá forma slobody, ktorú si želajú.

Sociológ a psychoanalytik Slavoj Žižek je jedným z najvýznamnejších súčasných kritikov liberalizmu. V diele Revolution at the Gates sa podujal odhaľovať kontradiKCie liberalizmu, provokujúco (a možno preto, aby kontrúry argumentov ostrejšie vystúpili na povrch), cez prizmu kontroverznej historickej osobnosti Vladimíra Lenina. Leninovo zásadné odmietanie liberálnych slobôd malo za následok jeho zlú reputáciu medzi liberálmi. Jeho negatívny postoj k slobode súvisel s rozlišovaním medzi „formálnou“ a „skutočnou“ slobodou. S. Žižek tvrdí, že pre Lenina bol dôležitý kontext: Pre koho sloboda? Prečo sloboda? Partikulárne právo menševikov kritizovalo boľševickú vládu, ak je povýšené na univerzálne právo, v konečnom dôsledku vyúsťuje ku krokom, ktoré môžu podmiňovať robotnícku a roľnícku vládu v prospech kontrarevolúcie?

spoliehať na štandardné zdravotné zabezpečenie a štátom garantovanú penziu a musíte si s rizikom vyberať medzi súkromnými penzijnými fondmi, dá sa to interpretovať ako možnosť výberu. Žižek považuje za hlavné negatívum súčasného liberalizmu vytváranie dojmu, akoby sa spoločenské procesy stali niečím, čo je v rukách všemocného osudu a čo nie je možné dostať pod spoločenskú kontrolu.

Skvelým príkladom ilustrujúcim limity liberalizmu je, podľa Žižeka, východná Európa po roku 1990, po páde reálneho socializmu. Zo dňa na deň tu boli ľudia uvrhnutí do sveta „slobody politickej voľby“ – v skutočnosti ani raz sa ich nikto nespýtal, či je to presne tá forma slobody, ktorú si skutočne želajú. Ľuďom sa povedalo, že vstupujú do vysnívaného kráľovstva politickej slobody a potom boli informovaní, že táto sloboda zároveň znamená divokú privatizáciu, odbúravanie sociálnych systémov atď. Pravda je, že ľudia ne-

mali možnosť skutočného výberu. Jednoducho boli uvedení do novej situácie, v ktorej boli konfrontovaní s vopred pripraveným diapazónom možností (kresťansko-demokratická strana, konzervatívna strana, sociálna demokracia atď.)

Akoby sme žili v svete, kde niet alternatívy k formálnemu politickému pluralizmu a neoliberalnej ekonomike. Francúzsky sociológ Pierre Bourdieu je presvedčený, že vyhlásenia o „neexistencii inej alternatívy“ sú rituálnym posvätením a sprisahovaním s tými, ktorým vyhovuje status quo. Vždy, vždy sú aj iné alternatívy, treba ich hľadať, predstaviť ľuďom a umožniť tým, aby vzrástli možnosti voľby. „Sociologická práca a sociologické písanie,“ píše Bourdieu, „sa zacieľuje na odkrytie možnosti žiť spolu odlišným spôsobom, s menšou biedou či bez biedy: je to možnosť, ktorá sa každodenne odkladá, prehliada či neverí sa jej. Nevidieť ju, nehľadať, a tým potláčať jej možnosť je o sebe tiež súčasťou ľudskej biedy a hlavným faktorom jej pokračujúcej existencie...“

Vopred nalinkované a obmedzené možnosti výberu sú tým, o čom hovorili Leninove nahnevané tirády proti formálnej slobode. Slavoj Žižek poznamenáva, že sloboda, tak ako ju umožňuje liberalizmus, je vo svojej podstate iba formálnou slobodou, čo znamená, že skutočná sloboda znamená vlastne jej absenciu. Tvrdí, že formálna sloboda je sloboda výberu v rámci koordinátov fungujúcich mocenských vzťahov a že skutočná sloboda znamená možnosť intervencií, ktoré podkopávajú tieto koordináty. A Cécile Fabrová by možno dodala, že ústavné zakotvenie sociálnych práv, ktoré irituje formalistických liberálov, je veľkým krokom ku skutočnej slobode.

Daniel Škobla

Myšlienka sociálnych práv bola uvedená do života spoločne s revolučnou ideou vytvorenia národných štátov, ktoré mali začiatkom 20. storočia nahradiť „starý dobrý“ svet dynasticých monarchií. Politickou stratégiou novovytvorených národných štátov bolo opierať svoju legitimitu o širokú ľudovú podporu, čo vytvorilo podmienky pre zavedenie demokratických inštitúcií a celkovú demokratizáciu

Filozofia ako aplikovaná logika

Po výbere z Russellových prác venovaných teórii poznania, ktorý vlni pod názvom Analýza poznania vydal takisto Kalligram, máme opäť možnosť zaspomínať si na staré zlaté časy, keď aspoň na istý čas a v istej komunite krajovala vo filozofii logika. Pekný, jednoduchý, konzistentne vytvorený filozofický systém (o čosi menej konzistentne podaný počas týchto publikovaných prednášok), v ktorom sa zavádza izomorfizmus medzi novým svetom a novým jazykom.

- ▲ Bertrand Russell
- ▲ Filozofia logického atomizmu
- ▲ Preklad Marián Zouhar
- ▲ Kalligram 2004
- ▲ 164 strán
- ▲ 199 SK

Jedno z nich by sme mohli nazvať pokušením stvoriteľa a vyjadriť ho vetou: „Ako poviem, tak bude!“ Podľahol mu aj Russell.

Na začiatku sa možno dobre pobavíte, keď vám Russell ako nepriateľ a desaťročia meškajúcemu účastníkovi prednášky oznámi, že chce začať zjavnými samozrejmosťami, dokonca takými, aby ste sa čudovali, načo s nimi stráca čas. A to všetko vraj preto, lebo chce skončiť niečím paradoxným, čomu nikto neuverí. Práve to je totiž podľa neho úlohou filozofie. O chvíľu vám však úsmev zmrzne na perách, pretože vám dôjde, že Russell, bohužiaľ, nežartoval.

Ako logika ho nezaujímali empirické výpovede a fakty ho zaujímali len potiaľ, pokiaľ o nich abstraktne hovoril ako o niečom, čo tvorí „súčasť reálneho sveta“ a vďaka čomu sú propozície (Russell s týmto termínom narába dosť nedbanlivo a používa ho viacznačne) pravdivé alebo nepravdivé. Pri objasňovaní svojho chápania vzťahu faktov a propozícií pritom na základe ich vymedzenia hádže do jedného vreca také rozdielne výpovede ako „Sokrates je mŕtvý“, „Gravitácia sa mení nepriamo úmerne štvorcovej vzdialenosti“ a „Dva plus dva sú štyri“.

Horšie však je, že ako logika ho netrápilo ani to, že jeho tvrdenia o jazyku a niektorých výrazoch jazyka sú v rozpore s tým, ako s nimi v jazyku narábame, teda s faktmi, týkajúcimi sa skutočného používania jazyka. Jeho tvrdenia o jazyku, vystupujúce v podobe metafyziky vybudovanej na

logike, teda takisto nie sú empirickými výpovedami – nezaujímalo ho, ako to s jazykom naozaj je, ale to, ako by to s ním malo či musí byť. Zaujímavé je, ako často pri takomto hovorení o jazyku používal zvrät „v skutočnosti“.

Na ukážku postačí uviesť, že Russell napríklad vlastné mená definoval ako slová pre jednotliviny, teda pre jednotliviny v logickom zmysle slova (pričom tie, pravda, opäť definoval). Hoci priamo hovorí, že jeho definícia vlastných mien v prirodzenom jazyku zjavne neplatí, s istotou logika pokračuje, že o jednotlivine (pravdaže, v logickom zmysle) možno hovoriť len prostredníctvom vlastného mena (pravdaže, v logickom zmysle).

Na začiatku Russell oznámi, že chce začať zjavnými samozrejmosťami a skončiť niečím paradoxným, čomu nikto neuverí. O chvíľu vám však úsmev zmrzne na perách, pretože vám dôjde, že, bohužiaľ, nežartoval.

A ďalej, že slová, ktoré bežne v jazyku pokladáme za mená, napríklad mená osôb ako Sokrates či Platón, síce pôvodne mali mať túto funkciu, mali teda zastupovať jednotliviny, ibaže za jednotliviny považujeme také veci, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. Mená, ktoré bežne používame, sú, opäť v skutočnosti, skratkami za opisné výrazy (tzv. deskripcie). Meno v pravom, t. j. logickom slova zmysle, možno použiť len na jednotlivinu, s ktorou je hovoriaci oboznámený. Sokrata skratka nemôže pomenovať, lebo „...nemôžete pomenovať nič, s čím nie ste oboznámení“. Tu narážame na miesto, kde sa Russellova filozofická logika spája s jeho teóriou poznania. Až približne o dve desaťročia neskôr ukázal Wittgenstein, s ktorým sa kedysi pred prvou svetovou vojnou spoločne dopracovali k logickému atomizmu, že

práve takýto logicky dokonalý jazyk, ktorého významnou zložkou by bol jazyk súkromný – všetky mená v ňom by boli súkromné pre hovoriaceho – je nemysliteľný.

To najlepšie nás však ešte len čaká! Ak sme doteraz ako-tak znášali všetky prekvapujúce tvrdenia o tom, ako to v jazyku a s jazykom musí byť, určite nás dorazí vyhlásenie, že „jediné slová, ktoré sa používajú ako mená v logickom zmysle, sú výrazy ako ‚toto‘ a ‚tamto‘“. Výraz „toto“ vo vete „Toto je biele“ je podľa Russella skutočným vlastným menom, a to len vtedy, keď ho použijete tak, že zastupuje skutočný zmyslový predmet, teda vtedy, keď je daný predmet, napr. krieda, pred vami a vnímate ju. A práve tu, keď

Russell odpovedá na jednu z otázok poslucháčov – ako vraj možno sformulovať akýkoľvek argument, keď sa údajné vlastné meno „toto“ mení od jedného použitia k druhému – sa nám možno opäť zjaví úsmev na tvári. Vychnutajte Russellovu odpoveď: „Toto môže trvať jednu či dve minúty... Ak argumentujete rýchlo, môžete to vybrať, kým zmizne.“

Je poučné prečítať si Russellovu sériu prednášok o logickom atomizme, a to z viacerých dôvodov. Jednak sa vďaka Russellovej snahe o konzistentné domýšľanie logických východísk skôr sústreďme práve na ne, a jednak si pripomenieme, kam môže viesť teoretická predpojatost, kráčajúca ruka v ruke s nepochybne vysoko nadpriemerným intelektom.

Dezider Kamhal

Prečo „atomizmus“? Pretože Russell bol presvedčený o tom, že „existujú mnohé oddelené veci“. Prečo „logický“? Pretože atómy, posledné rezidua analýzy, sú atómy logické, nie fyzikálne. K novému svetu a jeho atómom, t. j. jednotlivinám, vlastnostiam a vzťahom, sa malo dospieť logickou analýzou a nový, logicky dokonalý jazyk mal byť v jednoznačnom vzťahu s týmto novým svetom. Svet i jazyk sa tak tvoria nanovo a rozdiel medzi nimi, hoci to na prvý pohľad neudrie do očí, je v zásade len rozdielom verbálnym. Slovom básnika: „Svet drahý ľúbiť v peknom jazyku, jazyk drahý v peknej otčine, a oba v jednom objímať.“

S tvorbou nového sveta prostredníctvom nového jazyka, ktorý sám osebe býva pre filozofov veľkým pokušením, prichádzajú ďalšie pokušenia.

Veľké otázky malej knihy

Hoci je populárne zaoberať sa vedou, technikou a informačnou spoločnosťou, v prípade Viriliovej knihy toto zdanlivé orientovanie sa podľa intelektuálnej módy nie je samoúčelné. Ani sa nesnaží v jednotlivých esejach ponúknuť ucelený, jediný správny a konečný pohľad na nejasný problém „tele-sveta“ – sveta na diaľku.

- ▲ Paul Virilio
- ▲ Informatická bomba
- ▲ Preklad Michal Pacvoň
- ▲ Pavel Mervart 2004
- ▲ 168 strán
- ▲ 229 SK

radno sa dotýkať. Virilio poukazuje na neistotu a nestabilitu prítomnú v „tele-svete“. Preto zrejme aj názov Informatická bomba, lebo predurčením bomby nie je existencia, ale neexistencia realizovaná výbuchom.

Minulé obdobie charakterizovalo „jadrové“ zastrašovanie a strach z „jadrovej nehody“ (strach z nadmernej rádioaktivity). Dnes by sme podľa Virilia mali mať tiež strach z nadmernej interaktivity, pretože tá môže spôsobiť „nehodu nehôd“ nie lokálnu, ale globálnu. Teda nehodu, ktorá je schopná zasiahnuť všetkých a všetko. Nemyslí tým len nehodu ako vyjadrenie konca sveta, ako zániku ľudstva v jednom okamihu, aj keď ani tomu sa nevyhýba. Orientuje sa predovšetkým na otázku postupného miznutia a postupného strácania sa „reálnosti“ tohto sveta v dôsledku túžby po dosahovaní hraničných výkonov. Viriliove zdanlivo banálne príbehy z dnešného sveta, ktoré sú vždy kostrou jednotlivých

esejí, naplno odhaľujú tento proces miznutia vo vede, politike, umení, ale všimajú si ho aj v prípade samotného človeka. Práve poslednú otázku rozpracováva na príklade odstraňovania ľudského z kozmického výskumu. Je to dôsledok všeobecnej túžby po hyperproduktivitě a dosahovaní hraničných výkonov. Vysielanie človeka – astronauta do kozmu prestáva byť produktívne, preto je výhodnejšie jeho odstraňovanie (miznutie). Virilio sa pýta, či vytlačenie človeka, respektíve jeho miznutie a nahradenie technickými prostriedkami, nie je ukazovateľom čohosi významnejšieho – miznutia fyzického a nahradzovania obrazom. Pýta sa, či sa obraz nestáva tým najdôležitejším záujmom tohto „tele-sveta“. Táto otázka sa ešte výraznejšie objavuje pri téme „miznutia“ politiky. Poukazuje na nástup všeobecnej hluchoty, ktorá postihuje náš svet. Stráca sa záujem o vysvetľovanie, argumentovanie, o rozprávanie v politike. Dôležitým sa stáva obraz. Strany túžia po vodcoch, ktorí sú tak potichu, že nemôžu povedať „žiaden debilný výrok“ a ktorí sú natoľko „soap“, že z nich nie je možné vytvoriť parodické figúry. Ideálom politickej strany sa tak vlastne stáva nič nehovoriaci fešák. Aj tu vidieť Viriliovu obavu z miznutia reálneho a jeho presunu do sveta obrazov. Obraz, nie

obsah sa stáva tým najdôležitejším, a to nielen v politike.

Hraničné výkony, ktoré Virilio toľko spomína a rozoberá, sú hlavnou rozbúškou, ktorá spôsobuje výbuch informatickej bomby. Dosahovanie hraničných výkonov znamená prelamanie bariér, no nielen bariér poznania, ale aj bariér etiky a morálky, ako to prezentuje v prípade umenia a vedy. Samozrejme, že sa to nedá zovšeobecniť na celú vedu a na celé umenie. Len na tie ich časti, ktoré nazývajú extrémnymi. Extrémna veda a extrémne umenie. Veda, ktorej nejde o pravdivosť ani o dobro človeka, ide jej o efekt vyvolaný oznámením objavu. Vedec sa cez ňu stáva šampiónom. Terminológia športu tu nie je náhodná, len namiesto fyzických hraníc sú cieľom prelomenia hranice etiky. To isté platí aj pre extrémne umenie, spojenie sex, násilie a reklama v umení je prejavom toho, čo je v tejto oblasti extrémne. Nejde o prezentáciu autenticity, ale o pokúšanie a presúvanie hraníc. Problémom však je, že extrémnosť sa stáva prevládajúcim vzorom, ideálom vedy, techniky, umenia, ako aj ľudského života.

Aj keď ide o knihu rozsahovo malú, jej obsah je „veľký“, nedá sa stručne a jasne popísať množstvo otázok a problémov, ktoré pred nás kladie. Ale to svedčí o nejasnosti situácie, v ktorej sa dnešný svet nachádza. Čítať túto knihu neznamená nachádzať odpovede, čítať túto knihu znamená začať hľadať odpovede, znamená začiatok uvažovania o javoch, ktoré v „tele-svete“, hyperreálnom svete, globálnom svete prebiehajú.

Roman Hofreiter

Virilio ponúka provokatívne otázky a témy, ktoré spochybňujú ideológiu dokonalého, globálneho, informačne prepojeného sveta. Otázky, ktoré pred nás kladie, môžeme vzťahovať aj na naše pomery, kde sa informačná spoločnosť, informatizácia a inovácie stali čímisi ako ikonami, ktorých nie je

Virilio sa pýta, či vytlačenie človeka, respektíve jeho miznutie a nahradenie technickými prostriedkami, nie je ukazovateľom čohosi významnejšieho – miznutia fyzického a nahradzovania obrazom.

Život na sopke menom civilizácia

Svet je to najnebezpečnejšie miesto, kam sa dá narodiť – znie ošúchaný bonmot. Platí univerzálne, aj keď v každom období majú riziká inú povahu a ich miera je v rôznych častiach sveta rôzna. Riziká, o ktorých píše mníchovský profesor sociológie Ulrich Beck, sú späť s dobou vzniku knihy.

- ▲ Ulrich Beck
- ▲ Riziková spoločnosť. Na ceste k inej modernite
- ▲ Preklad Otakar Vochoč
- ▲ SLON 2004
- ▲ 431 strán
- ▲ 529 Sk

V roku 1986, keď vyšlo prvé vydanie Rizikovej spoločnosti, západoeurópske spoločnosti v rebríčku spoločenských problémov vysoko kladli problémy ekologické. Černobyľská tragédia len znásobila túto citlivosť a dala za pravdu obavám. V tom čase tunajších študentov sociológie ešte „krmili“ marxisticko-leninskou teóriou a riziko predstavovala iba „zahnívajúci imperialismus“. Za tých 18 rokov globalizácia pokročila, bipolarita zanikla, Európa (i samotné Nemecko) sa zjednotila a svet čelí rizikám a výzvam, ktoré Beck nemal šancu predvídať. To však neznamená, že jeho najznámejšia kniha prestala byť zaujímavým čítaním. Uvedenie si dobovosti však presúva pozornosť na nadčasovejšie časti analýzy – všeobecnejšie znaky rizikovej spoločnosti a koncepty reflexívnej modernity a individualizácie.

Beck ponúka ucelený pohľad na „druhá modernitu“. Ide o „postmodernu“ a autor aj v úvode hovorí, že témou knihy je „nenápadná predpona post“, s netajeným dešpektom však dodáva, že „post“ je kódom pre bezradnosť. A tak, aby sa vyhol konjunkturnej predpone, radšej hovorí o „inej“, „druhej“, „novej“ modernite a odlišuje ju od modernity prvej. Podľa Becka spoločnosť v druhej modernite nerozdeľuje bohatstvo, ale riziká, pričom bohatstvo je možné vlastniť, rizikám je človek vystavený. Sú mu – takpovediac – civilizačne pripísané. Stávajú sa „čiernymi pasažiermi konzumnej spoločnosti“. Doslova: „Riziková spoločnosť“.

Podľa Becka spoločnosť v druhej modernite nerozdeľuje bohatstvo, ale riziká, pričom bohatstvo je možné vlastniť, rizikám je človek vystavený. Riziká sa stávajú „čiernymi pasažiermi konzumnej spoločnosti“.

nost se v protikladu ke všem dřívějším etapám vyznačuje jedním zásadním nedostatkem: situace ohrožení není možné připsat vnějším příčinám. Na rozdíl od všech dřívějších kultur a fází společenského vývoje, které byly vystaveny rozmanitým hrozbám, je dnes společnost ve styku s riziky konfrontovaná sama se sebou.“ Alebo ešte inak: ľudská spoločnosť dokáže svojim

vývojom ohroziť sama seba. I keď táto myšlienka nie je nová, Beck ju dáva do širšieho vývinového kontextu a pomenúva ďalšie fenomény druhej, reflexívnej modernity, „ktorá sa stáva sama sebe témou a problémom“. Je to predovšetkým proces individualizácie, detradicionalizuje životné formy“.

Beck ďalej analyzuje individualizáciu sociálnych nerovností, píše o modernej emancipácii vo vzťahu k stavovskému sfomovaným sociálnym triedam, hovorí o vytváraní sociálnych identít v detradicionalizovaných, individualizovaných sietoch každodennosti za hranicami vrstiev, o diferenciacii životných situácií či žitých svetov, o novej politickej kultúre, ktorú charakterizuje široká politická aktivizácia občanov prostredníctvom nových alternatívnych foriem. Inšpiratívnu je aj úvaha o zmenách samotnej politiky, ktoré sa odrazili v teórii – racio-

nikou. Beck hovorí o „štrukturálnej demokratizácii“, ktorú by sme – použijúc slovník autora – mohli nazvať decentralizáciou a pluralizáciou politických procesov a aktérov.

Beck je priam učebnicový ľavičiar, nijako sa tým netají, je zaniateným, verejne pomerne prítomným kritikom globalizácie a zástancom silného sociálneho štátu. Pre slovenskú čitateľskú obec by však ideový nános nemusel byť dôvodom apriórneho odmietnutia, ale ani neprimeraného vyzdvihnutia.

Klasické dielo Riziková spoločnosť. Na ceste k inej moderne bolo preložené do mnohých jazykov. České vydavateľstvo SLON svojím edičným počínom spláca dlh voči modernej sociológii a prekladom Ulricha Becka vyplňa jednu dôležitú kapitolu v rýchlokurze dejín modernej a postmodernej sociológie.

Ako bonus – a možno aj ako ukážku autorovho posunu vnímania rizík – český preklad obsahuje Beckovu prednášku z roku 2002 Svetová riziková spoločnosť ešte raz – hrozba terorizmu. Autor v nej aplikuje svoju paradigmu na realitu globálneho sveta po 11. septembri 2001. Zároveň postuluje požiadavky, ktorým musia spoločenské vedy „dostať“, aby neskončili „v múzeu zastaraných ideí“.

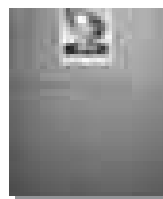
William Leiss v recenzii k vydaniu Beckovej knihy v londýnskom vydavateľstve Sage napísal: „V tejto knihe celok je menej ako súčet jeho častí.“ Vyčíta mu najmä nedostatočnú vôľu vyvážiť riziká benefitmi, výhodami postmoderných spoločností. S takouto charakteristikou slávnej knihy sa dá súhlasiť – aj keď sa nestotožníme s Beckovým konceptom ako celkom, so záujmom si prečítame jeho inšpiratívne časti.

Oľga Gyárfášová

- ▲ Irena Štěpánová
- ▲ Renáta Tyršová
- ▲ Paseka 2005
- ▲ 318 strán
- ▲ 429 Sk

Renáta Tyršová, narodená pred 150 rokmi, dcéra Jindřicha Fügnera a manželka Miroslava Tyrša, zakladateľov slávneho telovýchovno-kultúrneho spolku Sokol, patrí k významným českým osobnostiam, ktorým k životným jubileám vychádzali knihy: jej tvár sa objavila na poštovej známke, realizovala sa v oblasti kultúry, pedagogiky, spolkovej a múzejnej činnosti aj sociálnej práce. Autorka Irena Štěpánová, etnografka a sociologička, sa vo svojej bohatej publikačnej činnosti sústreďuje na osobnosti, ktoré ovplyvnili dejiny českej a v širších súvislostiach aj európskej kultúrnej histórie. Obsiahla monografia o dnes už zabudnutej Renáte Tyršovej prináša mnoho pozoruhodných faktov z medzivojnového života v Československu a podobne ako ďalšie Štěpánovej práce, o Božene Němcovej, Tereze Novákovéj, o ženských spolkoch, vzdelávacích a kultúrnych aktivitách, patrí aj do oblasti gender studies.

- ▲ Eva Althammer – Švorčíková
- ▲ Česko-německé vzpomínky
- ▲ Prostor 2004
- ▲ 216 strán
- ▲ 249 Sk

Pustíť sa do písania knihy v takmer deväťdesiatich rokoch? Prečo nie? Podnetom na vznik česko-nemeckých spomienok Evy Althammerovej-Švorčíkovej bol najskôr jej vnuk, definitívne potom spomienka na ňu samú z pera spisovateľa, kedysi spolužiaka, Josefa Škvoreckého, ktorú si autorka prečítala v almanachu Jiráskovho gymnázia v Náchode. Vtedy sa bývalá učiteľka nemčiny a prekladateľka beletrie a kníh o umení rozhodla, že spíše svoje spomienky a venuje ich práve Josefovi Škvoreckému. Pod vedením editorky Aleny Wagnerovej pôvodne viac súkromne ladené pamäti vyšli v prepracovanej a skrátenej podobe, ktorá je cenným, pôvabným a vtipným svedectvom o každodennom živote v pohraničnej oblasti, ktorý násilne prerušila druhá svetová vojna, aj o tragickom konci česko-nemecko-židovského spolunažitia v Čechách, spojeného s odsunom Nemcov.

- ▲ Ota Filip
- ▲ 77 obrazů z ruského domu
- ▲ Román o velké, ztroskotané lásce a vzniku abstraktního malířství
- ▲ Barrister & Principal 2005
- ▲ 262 strán
- ▲ 429 Sk

„Nemiloval jsem samozřejmě Elu, tuto životem, nešťastní, vlastními omyly domlácenou ženu, ničivou vášní a žárlivostí spálenou umělkyni. Miloval jsem Elu, tak jak jsem si ji vybánil čtyřicet let po její smrti...“ píše Ota Filip o svojom vzťahu k protagonistke románu situovaného do bavorského mestečka Murnau v blízkosti Mníchova. Osobný záujem o tému románu, lásku dvoch vynikajúcich umelcov Gabriely Münterovej a Vasilija Kandinského, vysvetľuje autor Ota Filip aj fyzickou blízkosťou svojho domu k miestu, kde sa odohrávala. Ako rozprávač voľne vstupuje do deja, komunikuje so svojimi postavami a glosuje ich správanie. Jeden z najvýznamnejších českých emigrantov, publicista a komentátor tak rad svojich prozaických prác rozširuje o exkluzívnu tému ničivej vášne, ktorej vďaljšim produktom bol podľa jeho slov vznik abstraktného maliarstva.

Spodné prúdy vzdelania

Politickými reprezentáciami býva vzdelanie zdôrazňované ako kľúč k otvoreniu brán z nižších sociálnych vrstiev do vyššie postavených. Myšlienka spoločenského vzostupu vzdelaných ľudí slúži ako hlavná opora pri diskusi o spolplatňovaní školstva. Dôraz sa kladie na jednotlivca, jeho individuálnu snahu a aspirácie. Z toho vyplýva aj prenos bremena nákladov za vzdelanie zo spoločnosti na jednotlivcov.

- ▲ Tomáš Katrňák
- ▲ Odsouzení k manuální práci. Vzdelanostní reprodukce v dělnické rodině
- ▲ SLON 2004
- ▲ 190 strán
- ▲ 379 Sk

koškolákov. Reprodukcia v Katrňákovom ponímaní znamená trvalosť sociálnych nerovností, stabilitu sociálnych rozdielov. Mechanizmy, ktorými sa uskutočňuje, sú životné stratégie robotníkov a vysokoškôlkov. Odlišujú sa predovšetkým v zodpovednosti za vzdelanie. Robotníci kladú zodpovednosť za vzdelanie na školu, zatiaľ čo vysokoškôláci na rodinu. Zaujímavým zistením je tiež väčšia samostatnosť detí z robotníckych rodín približovaná metaforou voľne plávajúcej zátky vo vode. Je ananášaná prúdom bez toho, aby jej bol ukázaný smer a poskytnutá pomoc, aj keď je skoro isté, že sa nepotopí. Takto sú aj deti odkázané samy na seba pri učení a rozhodovaní, chýba im pomoc.

Sociologickým jazykom môže povedať, že robotníkov a vysokoškôlkov odlišuje do veľkej miery hlavne ekonomický a kultúrny kapitál. Katrňák tvrdí, že reprodukcia nerovností v tradičnej a modernej spoločnosti ostáva rovnaká, menia sa však

inštitúcie, ktoré túto reprodukciu sprostredkovávajú. Podľa niektorých odborníkov školský systém reprodukuje nerovnosti, hoci to nerobí vedome. Spôsob, akým sa to uskutočňuje, je napríklad prispôsobovanie učebných osnov tak, že u niektorých detí (väčšinou z vrstvy robotníkov) je vyvolané presvedčenie, čo je pre ne vhodné a čo už nie.

Manuálne pracujúci podliehajú rutine, sú privyknutí na prijímanie pokynov a tak vychovávajú svoje deti ku konformite, zatiaľ čo príslušníci strednej triedy vyžadujú od detí skôr originalitu a vlastný úsudok. Vzdelávanie ovplyvňuje aj jazyk používaný rôznymi vrstvami spoločnosti, ktorý štrukturuje náš svet a ovplyvňuje naše vnímanie. V oblasti sociálneho postavenia to znamená, že deti z robotníckych rodín používajú jednoduchší jazyk, čo spôsobuje problémy pri abstraktnejšom chápaní, ktoré vyžaduje výučba. Nesúvisí to s inteligenciou, je to skôr akýsi sociálny alebo kultúrny hendikep. Nesmieme však zabúdať na definície úspechu v spoločnosti a snahu jednotlivcov (z akejkolvek vrstvy) dosahovať tento úspech. Žiadny zo spomenutých názorov však nevyšvetľuje problematiku v jej celistvosti a stále existuje priestor pre ďalšie prístupy.

Pri analýze reprodukcie vzdelania v českej spoločnosti Katrňák uvádza fakt, že „rodinné prostredie významne poznamenáva prístup dieťaťa ku

Manuálne pracujúci podliehajú rutine, sú privyknutí na prijímanie pokynov a tak vychovávajú svoje deti ku konformite, zatiaľ čo príslušníci strednej triedy vyžadujú od detí skôr originalitu a vlastný úsudok.

Vzdelanie a jeho reprodukcia v robotníckej rodine je témou knihy Tomáša Katrňáka. Aby poskytol určitý referenčný rámec všima si okrem robotníckej rodiny aj rodinu vysoko-

Ján Blažovský

Personifikácia dejín

životopisnej knihe než po odborne sebalepšej syntéze, monografii či štúdiu. Tento jav je všeobecný, no azda najviac sa dá pozorovať pri výskume a interpretácii moderných dejín.

U nás, a pravdepodobne i v ďalších postkomunistických krajinách, je hlad po historických biografiách tým väčší, že dobové domáce dejepisectvo dlhé desaťročia z obsahovej, formálnej i terminologickej stránky depersonifikovalo dejiny: spravidla sa v ňom hovorilo o pracujúcom ľuďovi a nie o konkrétnych ľuďoch, o národe, ale nie o občanovi, o vedúcej úlohe strany, ktorá bola však spravidla tiež anonymizovaná, resp. selektovaná – podľa orwellovsky sa meniacej aktuálne vládnucej garnitúry. Je istým paradoxom, že účelová anonymita omnoho menej postihovala osoby z politicky a ideologicky „nepriateľského“ tábora. Ich úloha v dejinách však bola prinajmenšom falšovaná, relativizovaná, ironizovaná a najčastejšie demonizovaná – čo bol vcelku logický protipól legendarizácie „kladných hrdinov“. Ale aj tí dostávali viac pomníkový než ľudský rozmer. Ich privátny život bol spravidla buď tabuizovaný, alebo opradený glorifikátorskými, dakedy až hagiografickými mýtmi. Aby som bol spravodlivý: takéto prístupy neboli a nie sú typické iba pre „marxistickú“ historiografiu, ale dosť často sa objavujú aj v životopisných prácach o takých osobnostiach, akými boli Andrej Hlinka, Milan Rastislav Štefánik, Jozef Tiso, Milan Hodža, Alexander Dubček a iní.

Od začiatku deväťdesiatych rokov minulého storočia sa situácia podstatne zmenila aj v tejto oblasti odbornej historickej spisby. Prírodný vnútorný vývoj historiografie, ako aj takzvaná spoločenská objednávka naliehavo požadovali a požadujú nielen komplexnejšie zaľudnenie moderných dejín, ale aj objektívne poznanie ľudských (neraz neludských)

i morálnu zodpovednosť za jeho činy, zločiny i obeť. Výber je však vecou autorov, ktorí sa, pravdepodobne, v budúcnosti chystajú rozšíriť galériu profilov komunistických vodcov v Československu.

Kaplan s Kosátkom, opierajúci sa o dôvernú znalosť archívnych i iných dobových dokumentov vrátane kriticky interpretovaných spomienok súčasníkov a účastníkov, pútavo rekonštruujú pred čitateľom životné a politické osudy svojich hrdinov. Snažia sa postihnúť nielen ich oficiálnu verejnú činnosť, ale aj ich charakterové vlastnosti, myslenie a konanie – najmä v tých obdobiach, keď sa ocitli na absolútnej špičke samovládnucej strany a štátu. Mali rôzne životné osudy a rozdielne povahové vlastnosti. Napriek tejto vonkajšej rozmanitosti pozornejší čitateľ veľmi skoro zaregistruje, že ich nerozlučne, až fatálne spájalo niekoľko skutočností: Nebola to iba komunistická ideológia a jej sociálne chiméry, ale tiež – a najmä – neuhasteľná túžba po moci, vzájomná revnivosť a žiarlivosť, spravidla prechádzajúca do osobných antipatií, až nenávisť. K ich ďalším integrujúcim prvkom patrili permanentný strach z „veľkého brata“ v Moskve, od ktorého boli priam otrocky ideovo i existenčne závislí, pokiaľ sa chceli udržať vo vládnucej špičke, resp. pokiaľ nechceli riskovať politickú a neraz i fyzickú sebalikvidáciu.

Na druhej strane, napriek vzájomným, pred verejnosťou prísne utajeným konfliktom, napriek závisť a revnivosti, ich nerozlučne spájala spoluzodpovednosť za zločiny, ktoré komunistický režim páchal v Československu najmä v päťdesiatych rokoch 20. storočia - z čoho vyplývala ich vzájomná, navonok nepriestrelná solidarita. Nič na tom nemení ani skutočnosť, že nejedny z Gottwaldových mužov (v knihe túto skupinu „zavrnutých“ reprezentuje R.

rodinného kruhu) citové a priateľské vzťahy k iným ľuďom. A pokiaľ sa im to prihodilo, vedeli ich z pragmatických mocenských príčin alebo aj z obyčajného ľudského strachu ľahko prerhnúť, svojich bývalých spolubojovníkov a blízkych spolupracovníkov cynickým spôsobom zraadiť. Navyše sa priamo pričiniť o ich spoločenskú, politickú a nakoniec i fyzickú likvidáciu. Boli si pritom dobre vedomí, že ich najbližší súdruhovia budú bez váhania takisto postupovať proti nim, pokiaľ sa aj oni sami ocitnú v nemilosti „diktatúry proletariátu“. Na túto situáciu platí prilietavo cynické priznanie ďalšieho „Gottwaldovho muža“ (nie je zaradený v knihe) Viliama Širokého, že ozajstný komunistický politik sa nesmie zaťažovať takou zbytočnosťou, akou je ľudské priateľstvo.

Slovenského čitateľa vari upúta ešte jeden spoločný menovateľ opísaných šiestich osobností. Napriek frázam o internacionalizme a bratstve, ktoré deklarovali vedúci komunistickí politici ako neobmedzené vládcovia spoločného československého štátu, ani jeden z nich nemal skutočne pozitívny, konštruktívny vzťah k Slovensku, k jeho štátoprávnym, resp. národno-emanipačným požiadavkám. Zrejme to však nevyplývalo (okrem prípadu V. Kopeckého) z nejakého primitívneho šovinizmu či paternalizmu, ale najprv z nezaujmu a neinformovanosti o Slovensku a potom hlavne z vlastnej podstaty totalitného režimu, ktorý vo všetkých smeroch a rovinách spoločenského života tvrdo presadzoval absolútnu centralizáciu moci, netoleroval žiadne názorové odchýlky či špecifiká.

Z psychologického hľadiska je veľmi zaujímavý aj ďalší charakteristický prvok všetkých opísaných osobností: ani jeden z nich si nevytvoril citové a priateľské vzťahy k iným ľuďom.

Autori sa pri vybraných osobnostiach zamerali, čo je prirodzené, na obdobie po roku 1945, keď každá z nich bola na vrchole svojej politickej kariéry. Ich predchádzajúci vývin a ľudský profil je načrtnutý iba veľmi stručne, občas azda aj trochu zjednodušene. Domnievam sa, že na viacerých miestach chýba hlbší psychologický ponor do vnútra skúmaných osobností. Najďalej v tomto smere autori vari zašli pri rekonštrukcii posledného roku života R. Slánskeho vo väzení, pred jeho monsterprocesom. Inde sú charakteristiky skôr vonkajšie: strach, karierizmus, umelecké ambície, diletantstvo, intrigánstvo, samolúbošť, mocichtivosť, názorový fundamentalizmus, cynická vypočítavosť, hrubá demagógia atď. Nebola tam však aj značná dávka názorovej schizofrénie a neistoty?

Kniha je z poznávacieho hľadiska prínosná nielen vykreslením šiestich vodcov komunistického režimu v jeho prvých dvadsiatich rokoch, ale

čitateľovi priblíži aj ďalšie osobnosti vtedajšej politickej elity a najmä širšie súvislosti, vnútorné zákruty i „temné zákutia“ československého vývoja po roku 1945. Autori odhaľujú niektoré málo poznané, no pritom charakteristické, niekedy pikantné epizódy zo súkromného i verejného života svojich hrdinov. V hojnej miere využívajú materiály, ktoré vznikli v rámci práce troch stranických rehabilitačných komisií. (Ich dakedy doslovne šokujúce výsledky neboli verejnosti vlastne nikdy sprístupnené). V tejto súvislosti je pre čitateľa veľmi vhodným doplnkom rozhovor s K. Kaplanom uverejnený v závere publikácie. Jeden z jej autorov v ňom dáva nahliadnúť do „pracovnej dielne“ historika, ktorý sám prešiel bolestnú osobnú i profesionálnu cestu trpkého poznania.

Kniha Gottwaldovi muži je svojím obsahom i formou poučná, zaujímavá a inšpiratívna aj pre slovenských bádateľov. Tí sa už tiež pred verejnosťou prezentovali, okrem niekoľkých drobných životopisných monografií či zborníkov, aj širším výskumným záberom. Jeho výsledkom sú publikácie Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia od autorov Slavomíra Micháleka a Natálie Krajčovičovej a Aktéri jednej éry na Slovensku 1948–1989. Personifikácia politickej vývoja od Jana Peška. Obe diela obsahujú portréty viac ako 250 osobností politického, hospodárskeho, vojenského, kultúrneho, náboženského a verejného života na Slovensku v 20. storočí. Zatiaľ čo prvá menovaná publikácia má veľmi pestrý spoločenský diapaazón a z rozsahovej stránky jednotnú vnútornú štruktúru, Peškom zostave-

ná kniha si všima iba tie osobnosti, ktoré pôsobili na Slovensku v čase komunistického režimu. Rozsah ich portrétov je selektovaný podľa dôležitosti jednotlivých aktérov – ako ich určili a vybrali autori. Treba ešte upozorniť, že do knihy sa dostali nielen komunistické osobnosti, ale aj trvalí či dočasní dobrovoľní alebo nedobrovoľní súpútnici režimu vrátane jeho obetí. Obe práce majú viac informatívno-encyklopedický než analytický záber. To nie je výtka, ale konštatovanie. Napokon priestor, ktorý autori mali, a množstvo osobností, ktoré na ňom čitateľovi priblížili, ani iný prístup neumožňoval.

Dôležité je, že predstavy o racionálnej historiografickej personifikácii našich moderných dejín sa začali realizovať. Nie živelne, náhodne, príležitostne, ale s predstavou konkrétnej koncepcie. Pre čitateľov by to mohla byť dobrá správa.

Ivan Kamenec

- ▲ Karel Kaplan a Pavel Kosatík
- ▲ Gottwaldovi muži I.
- ▲ Paseka 2004
- ▲ 368 strán
- ▲ 449 Sk

- ▲ Slavomír Michálek a Natália Krajčovičová a kol.
- ▲ Do pamäti národa. Osobnosti slovenských dejín prvej polovice 20. storočia
- ▲ Veda 2003
- ▲ 686 strán
- ▲ 590 Sk

- ▲ Jan Pešek a kolektív
- ▲ Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989
- ▲ Vydavateľstvo Michala Vaška 2003
- ▲ 389 strán
- ▲ 360 Sk

Prirodzený vnútorný vývoj historiografie, ako aj takzvaná spoločenská objednávka naliehavo požadovali a požadujú nielen komplexnejšie zaľudnenie moderných dejín, ale aj objektívne poznanie osudov ich protagonistov.

osudov ich protagonistov – bez ohľadu, na ktorej strane politickej či ideovej barikády stáli, nechávajú bokom fakt, či boli „víťazmi“ alebo „porazenými“. Napokon, aj tieto dva spomenuté termíny sú z historickej retrospektívy vždy relatívne a vágne. Niekedy je ťažké medzi nimi určiť pevnú hranicu.

Za ostatné necelé dva roky môžeme zaregistrovať niekoľko biografických prác o osobnostiach, ktoré viac alebo menej výrazne ovplyvnili slovenské a české dejiny v 20. storočí. Jeden v súčasnosti z najplodnejších českých historikov, dôverný znalec československých dejín po roku 1948, Karel Kaplan v spolupráci s publicistom Pavlom Kosátkom ponúkajú verejnosti knihu Gottwaldovi muži. Sú to relatívne rozsiahle portréty šiestich komunistických lídrov, ktorí ovplyvnili vývoj v ČSR po roku 1945 a najmä charakter totalitného režimu nastoleného v roku 1948. Okrem samého Klementa Gottwalda („diktátora bez suverenity“) sú to Rudolf Slánský, Alexej Čepička, Antonín Zápotocký, Václav Kopecký a Antonín Novotný. Pravdaže, do tejto plejády by sa zmestili aj ďalší „Gottwaldovi muži“, t. j. čelní aktéri pofebruárového komunistického systému, ktorí nesú právnú, politickú

Slánský) sa sám stal obeťou krutých represálií a zapltil za to aj vlastným životom. Z psychologického hľadiska je veľmi zaujímavý aj ďalší charakteristický prvok všetkých opísaných šiestich osobností: ani jeden z nich si nevytvoril (s výnimkou úzkeho

Olbram Zoubek, Pamätník obetiam komunizmu, foto archiv K&S

Z doterajších čitateľských skúseností u nás doma i v zahraničí možno konštatovať, že verejnosť sa najradšej a vari aj najúčinnejšie zoznamuje s politickými a kultúrnymi dejinami prostredníctvom životných osudov ich popredných aktérov. Občan, čo len trochu vážnejšie sa zaujíma o históriu, spravidla radšej a s nespornou väčšou zvedavosťou siahne po

Surfovanie na vlne antiamerikanizmu

Tajný svet Georgea Busha sa ani náhodou netvári nestranne – jeho jediným cieľom je zdiskreditovať politiku Georgea W. Busha a jeho blízkych konzervatívnych spolupracovníkov, tvrdia priaznivci súčasného amerického prezidenta. Konečne niekto ukázal jeho pravú tvár, tvrdia jeho odporcovia.

- Eric Laurent
- Tajný svět George W. Busha
- Preklad Cédric Jabůrek
- intu 2004
- 156 strán
- 259 Sk

Kniha francúzskeho novinára Erica Laurenta je pokusom o analýzu vplyvu konzervatívnych think-tankov na americkú politiku. Skúma personálne i finančné zázemia týchto inštitúcií, ktoré si uvedomili, že okrem myšlienkových konceptov musia spoločnosť osloviť i premysleným marketingom. Napriek svojej relatívne malej počtosti šíria svoje myšlienky v spoločnosti prekvapivo zručne a vyvolávajú tak dojem omnoho väčšieho zázemia či dokonca masového hnutia. Naopak liberáli

a ľavičiarci zostávajú uzavretí vo svojej akademickej komunite. (Mimochodom, zaujímavé zistenie, o ktorom by sa asi oplatilo uvažovať i v súvislosti s intelektuálnym diskurzom na Slovensku.) Laurent pomerne zábavne charakterizuje členov týchto think-tankov, z ktorých väčšina vznikla v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keď bolo univerzitné prostredie výrazne ľavicové. Konzervatívci v ňom boli so svojou „vášnivou nespokojnosťou“ považovaní za excentrických čudákov a boli odsúvaní na okraj. Napriek tomu, že dnes sa vypracovali do establishmentu, u mnohých, ako uvádza autor, „pretrvávajú akási roztomilá, nehygienická zúrivosť“.

Pravicoví intelektuáli vďaka think-tankom vyhrali „vojnu ideí“, čo sa prejavilo vo voľbách roku 2000. Laurent však toto víťazstvo pripisuje výhradne ich dobre zvládnutej marketingovej technológii a rezignuje na hlbšiu analýzu amerických spoločenských realít. Navyše, podrobné pátranie po finančných zdrojoch týchto marketingových akcií občas sklzne do plytkej konšpiračnej teórie, ktorá zámerne abstrahuje od hlbších spoločenských procesov. O niečo analytickejšia je, keď sa zaoberá spojenectvom sionistov a kresťanských fundamentalistov. Toto spojenectvo je z ich strany motivované doslovnou a svojskou interpretáciou Biblie a z nej vyplývajúceho presvedčenia, že je nevyhnutné, aby pred dru-

hým príchodom Krista na zem a nastolením Božieho kráľovstva, vlastnili Židia všetku pôdu, ktorú im daroval Boh, aby neskôr mohli konvertovať na kresťanstvo. Laurent sa snaží dokázať, že táto, zo stredo európskeho pohľadu pomerne absurdná konštrukcia prostredníctvom Bushových spolupracovníkov priamo vplyva na zahraničnú politiku USA na Blízkom východe.

Americké politiky na Blízkom východe je vôbec v tejto knihe venovaná značná pozornosť. Základnou tézou autora je, že izraelskí a americkí ultrapravicovníci sa zhodujú v potrebe nového riešenia konfliktov medzi Iz-

Miesto serióznej analýzy súvislostí sa Laurent venuje skôr konšpiratívnym teóriám a lacnému škandalizovaniu.

raelom a jeho arabskými protivníkmi. I tu sa však Laurentova analýza situácie obmedzuje na sledovanie výrokov a správ rozličných konzervatívnych osobností a inštitúcií, prípadne na ich izraelsko-americké inštitucionálne či finančné prepojenia. Vôbec sa však nevenuje realite a histórii blízko východného konfliktu.

Osobitne sa Laurent venuje prepojeniu členov Bushovej administratívy na vojensko-priemyselný komplex a ropný priemysel a z toho vyplývajúcu korupciu a klientelizmus. Súčasná americká vláda je podľa Laurenta vôbec najskorumpovanejšia, pretože svojim vojnovým diskurzom navodila atmosféru vypätej polarity – buď ju niekto bezvýhradne podporuje, alebo je považovaný za jej nepriateľa, či dokonca za nepriateľa samotných USA.

Hlavným problémom knihy je jej povrchnosť. Autor sleduje takmer výhradne publicistické články. Na mnohých miestach čitateľa zarazia ničím nepodložené tvrdenia a vyslovene komicky pôsobia niekedy až neuveriteľné fakty, ktoré sú predkladané s odkazom na anonymný zdroj. Pozoruhodné sú tiež niektoré charakteristiky aktérov spomínaných v knihe: „Marvin Olasky, predtým židovský komunista, ktorý sa stal kresťanským fundamentalistom“, či „Pat Robertson s osobným majetkom presahujúcim podľa odhadov 150 miliónov dolárov, ktoré čiastočne investoval do dostihových koní“.

Laurent na jednom mieste konštatuje: „Jednou z hlavných metód konzervatívnych extrémistov je pranierovanie a ohováranie skutočných i domnelých protivníkov.“ Faktom však je, že presne takto napísal svoju knihu i on. Je to nesúrodá zbierka aforiz-

mov, citátov a klebiet, z ktorých konštruuje ťažko uveriteľnú sieť vzťahov konzervatívnych politikov, fundamentalistických náboženských vodcov, izraelských politikov, nadácií a priemyslu. Nič sa nedozvieme o skutočných príčinách a dôsledkoch príklonu USA ku konzervatizmu. Miesto serióznej analýzy všetkých súvislostí sa totiž táto kniha venuje skôr konšpiratívnym teóriám a lacnému škandalizovaniu.

Eric Laurent nemá rád Georgea W. Busha a napísal knihu pre ľudí, ktorí nemajú radi Georgea W. Busha a jeho bezprostredné republikánske okolie. Jeho kniha je zmesou bulvárnych neovertých informácií, zaujímavých postrehov a banálnej demagogie vhodne zapadajúcej do aktuálnej vlny anti-amerikanizmu.

Robert Klobucký

- Tomáš Pospiszył
- Octobriana a ruský underground
- Neuvěřitelný příběh Petra Sadeckého
- Labyrint 2004
- 272 strán
- 519 Sk

„Octobriana je bojovnice s rudou hvězdou na čele a s vysoko uvázaným ohonem světlých vlasů. Mohutná prsa jí zakrývá drobný šáteček. (...) Přišla k nám ze sovětského Ruska a bojuje za svobodu utlačovaných.“ Tak znie charakteristika hlavnej hrdinky komiksu, ktorý vyšiel s veľkým ohlasom koncom roku 1971 v Londýne. Čoskoro sa však ukázalo, že ide z veľkej časti o mystifikáciu, ba umeleckú krádež, spojenú s osobou pozoruhodného českého dobrodruha, spolupracovníka Štátnej bezpečnosti, neskôr emigranta Petra Sadeckého. Nová Octobriana z vydavateľstva Labyrint je najmä o ňom, o jeho zaujímavom, intenzívne prežívanom živote. Rôznorodosť Sadeckého aktivít a množstvo svedectiev, ktoré sa autorovi publikácie podarilo zhromaždiť, zdôrazňuje aj grafická úprava knihy.

- Roman Prahla
- a kol.
- Umění náhrobku v českých zemích let 1780 – 1830
- Academia 2004
- 335 strán
- 429 Sk

„Zájmy o hroby a náhrobky se u nás snad až příliš snadno točí kolem zesnulých veličin a, řečeno s nadsázkou, soustřeďují se na to, co je pod zemí a nikoli nad ní.“ Tento pocit aj znepokojenie nad narastajúcou devastáciou starých náhrobkov na cintorínoch podnietili autora knihy vytvoriť digitálnu kartotéku umenia náhrobku, ktorá je v úplnosti prístupná bádateľom v českom Národnom pamiatkovom ústave. Okrem databázy vznikla aj kniha, podrobne fotograficky aj odborným slovom dokumentujúca obdobie vrcholu umenia náhrobku, späté predovšetkým s klasicistickým štýlom. Pozoruhodné pozeranie aj čítanie o histórii späté s najsúkromnejšími „poslednými vecami“ človeka, ktoré vypovedajú o celej spoločnosti: „Príkladným miestom orwellovské modernizácie, gumujúci pamäť miesta, se medzi väčšími českými mesty stal Liberec, v němž během pozdně totalitní éry několik starých německých hřbitovů ustoupilo parkům, umožňujícím optimistickou vyhlídku z nově vzniklých panelových sídlišť.“

- Ivan Hulín
- a Ivan Zúcha
- Rozhovory
- Faber 2005
- 195 strán
- 260 Sk

Rozhovory dvoch kolegov z lekárskej fakulty, „patologického fyziológa“ a psychiatra sa zďaleka netýkajú len vedy lekárskej, i keď nemožno poprieť, že si k nim priberajú obaja aktéri i svoju profesionálnu výbavu. Ich vzájomný rozhovor prvý raz nadobúda takúto explicitnú podobu – predtým sa ich state (spolu s ďalšími autormi) objavili v Úvode do vedeckého bádania (I. a II. diel). Záber „dišputy“ je široký – človek, poznanie, veda a vedci, umenie, sloboda atď. Kratší by bol zoznam tém, okolo ktorých ich rozhovor aspoň na chvíľu nezakrúži. Ale nedajte sa zmýliť. Rozhovory rozhodne nie sú pokusom objasniť všetky tajomstvá sveta. Ako hovoria sami autori – nie sú to rozhovory poučujúce ani rozhovory so zdvihnutým prstom. Ich hlavným cieľom je „zväčšiť túžbu po extenzií myšlienkového sveta“, alebo keď chcete, potešiť čitateľa s voľného a inšpiratívneho dialógu dvoch múdrych pánov profesorov.

História nevítaných

Jiří Hanzal si vytýčil vo svojej knihe neľahkú úlohu – popísať najstaršiu históriu Rómov na území Moravy. Opierať sa pritom mohol o zatiaľ nie veľmi početné bádania iných historikov a svoje vlastné výskumy historických prameňov.

- Jiří Hanzal
- Cikáni na Moravě v 15. až 18. století
- Nakladatelství Lidové noviny 2004
- 242 strán
- 269 Sk

spôsobu života Rómov, ich bývanie, pracovných aktivít, vzťahu s majoritným obyvateľstvom a v neposlednom rade aj s prístupom vtedajších úradov k Rómom. Hanzal používa pri mapovaní života Rómov matričné záznamy viacerých obcí na Morave, doplnia ich o informácie z ďalších úradných záznamov, ako boli rôzne obvinenia, zápisy z vypočúvaní a rozsudky, ktoré Rómom postihovali často veľmi tvrdo a kruto. V knihe si kladie a čiastočne zodpovedá viaceré zaujímavé otázky, napríklad prečo Rómovia počas popísaného obdobia prenikali na územie Moravy, keď mnohí vedeli, alebo mali skúsenosť s tým, že ich čakajú tvrdé postihy. Ďalšou zaujímavou otázkou je, prečo napriek tvrdým protirómskym opatreniam existovali na území Moravy rómske rodiny, ktoré tu v tomto období žili a patrili medzi skupinu tzv. tolerovaných Rómov.

Kniha prináša čitateľovi viaceré prekvapujúce zistenia. Jedným z nich je poznanie, že už v priebehu 17. a 18. storočia sa Rómovia na území Moravy výrazne diferencovali a uplatňovali sa voči nim aj diferencovaný prístup zo strany úradov. Autor hovorí o troch skupinách Rómov: časť Rómov žila

usadlým spôsobom života, ďalšia časť sa usadzovala na časť roka, zvyčajne prečkala zimu na jednom mieste, pokiaľ jej to bolo umožnené. Zvyšná skupina Rómov putovala po krajine takmer bez prestávky. Ďalej sa Rómovia diferencovali podľa pracovných aktivít. Veľká skupina sa živila kováckymi prácami. Rómovia ovládali techniku spracovania železa, ktorú remeselné cechy nepoznali a nepoužívali. Rómovia sa ďalej živilí predajom koní alebo ako liečiteľia zvierat a ľudí, menej častý bol predaj rôzneho tovaru. Napriek pestrosti pracovných aktivít boli Rómovia vždy závislí od zvyšnej časti obyvateľstva, keďže si nedokázali zabezpečiť také základné potreby ako potraviny a šatstvo. To napovedá o čulých kontaktoch medzi Rómami a zvyšným obyvateľstvom. Hanzal uvádza viaceré príklady: Rómovia často prebývali u príslušníkov majority, objavujú sa tiež zmiešané manželstvá, bežne boli príslušníci majority krstnými rodičmi rómskych detí atď.

Ešte zaujímavejšie je, do akej miery boli rozličné nariadenia, edikty a patenty, týkajúce sa Rómov, dodržiavané. Podľa Hanzala bola každodenná prax oveľa miernejšia, ako požadovali spomínané nariadenia. Azda najvypuklejším prejavom bola existencia skupiny tzv. tolerovaných Rómov v čase, keď bolo nariadené vyhnúť všetkých Rómov, ktorí sa objavujú na území Moravy, bez rozdielu. Každodenná prax, hoci často krutá

Napriek tomu, že historické prameňe o živote Rómov sú pomerne strohé, autor zasadzuje svoje zistenia do širšieho kontextu. V knihe sa okrem dôsledného chronologického mapovania udalostí stretávame aj s opisom

Hanzalova kniha rozhodne nepatrí k tým, v ktorých by sme našli mnohé zovšeobecné zistenia. Prináša však podrobný a pestrý popis určitého výseku histórie.

Dokumentárny problém

- ▲ Jiří Voráč
- ▲ Český film v exilu
- ▲ Host 2004
- ▲ 191 strán
- ▲ 355 Sk

- ▲ Guy Gauthier
- ▲ Dokumentární film, iná kinematografia
- ▲ AMU 2004
- ▲ 507 strán
- ▲ 659 Sk

- ▲ Stella Bruzzi
- ▲ New documentary: a critical introduction
- ▲ Routledge, an imprint of Taylor & Francis Books Ltd. 2000
- ▲ 208 strán
- ▲ 14,99 £

- ▲ Mária Ferenčuhová
- ▲ Zobraziteľné a nezobraziteľné vo filme. Fakt, udalosť, história
- ▲ Doktorandská práca
- ▲ VŠMU 2003

Nie vždy je možné pri umenoveďnej klasifikácii konkrétneho druhu vystopovať, kedy sa termín pre jeho pomenovanie použil prvýkrát. Dokumentárny film tvorí výnimku. Poznáme autora aj deň. John Grierson, pod pseudonymom Divák v The New York Sun, 8. februára 1926 prvý raz použil termín dokumentárny na označenie Flahertyho filmu Moana, lenže už nie v zmysle filmu cestopisného, ale v zmysle „autorskej interpretácie aktuálnej reality“. Odvtedy uplynulo už takmer osemdesiat rokov, ale dosiaľ sa nenašiel nikto, kto by tento termín nahradil vhodnejším.

Všeobecne sa ku komunikačným systémom s veľkou mierou možnej estetickéj štylizácie – literatúra, divadlo, hudba atď. – zvyčajne radí len film. No dokumentárny film zahŕňa podobne rozľahlé územie ako literatúra. Ak by sme namiesto dokumentárny použili výstižnejší, hoci ťažšie preložiteľný termín non-fiction, ľahšie by sme si

uvedomili takmer bezhraničnú obšiahlosť takejto produkcie. Do oblasti non-fiction sa radia šoty pre žurnály a televízne noviny, Flahertyho rekonštrukcie dobových zvyklostí na ostrove Aran (1937) alebo Moorova výrazne subjektívna, presnejšie subjektivistická správa o násilí v USA vo filme Bowling for Columbine (2002).

Precíťme rozľahlosť, neuchopiteľnosť, neobšiahnuteľnosť takto vymedzeného územia a potom vieme, že akékoľvek definície sú len výsekom z celého poľa non-fiction. (Do textov o dokumentárnom filme sa „tlačia“ pojmy dokumentárna fikcia – Vittorio de Seta, dokumentovaná fikcia – Geroges Rouquier, fikcia ako dokumentárny film – Resnais vo filme Můj strýko z Ameriky atď.) Do úvahy treba brať aj historickú premenu pojmu. Napríklad Bielikove Hlavátky z roku 1943 sa v čase vzniku označovali za populárno-vedecké, dnes sa už vnímajú ako dokumentárne. Vyplýva to jednoducho z faktu, že pôvodné ambície zakladateľov vtiahnuť do filmu realitu, jej problémy (anglickí dokumentaristi zoskupení okolo Griersona), či vyjadrovať sa rečou, ktorá minimalizuje ateliérovú štylizáciu (Vertov) sa presadili aj mimo pôvodne zamýšľaného rámca a dnes sme sa ocitli v situácii, keď je nakrúcanie v duchu princípov anglickej dokumentaristiky legitímnou súčasťou hraných diel a narácia fikcie vstupuje do filmov Emile de Antonia či Michaela Moora. Pôvodné princípy opustili vymedzený priestor a dostali sa na územie, voči ktorému protestovali. (Podľa Márie Ferenčuhovej základnou dilemou „dokumentárneho filmu sa tak stáva práve v divákovom vedomí často až priveľmi priestupná hranica medzi realitou a jej rekonštrukciou, ktorá sa spája s fikčným režimom, alebo ak chceme – s istým iluzívnym efektom reálneho“.)

V tomto bludnom kruhu však nemá zmysel pokračovať. Aby sme mohli viesť dialóg, treba predsa len zvoliť viac či menej akceptovateľný obsah pojmu. Základné kritériá, aj keď si uvedomujeme ich arbitrárnosť a neúplnosť, pre pojem dokumentárny/non-fiction sú: kladie sa dôraz na výklad; nevyžaduje sa emocionálne stotožnenie s postavami; autor je skôr pozorovateľom, než by vyžadoval od diváka splynutie a stratu bariér voči tomu, čo sa odohráva na plátne. A, čo je vari najdôležitejšie, keby divák prejavil želanie, tak ľudí z dokumentu môže stretnúť, existujú, nie sú to herci v cudzích rolách. Aj krajinu môže divák navštíviť, nie je vyrobená pomocou počítača. Téma dokumentárneho filmu v užšom slova zmysle na rozdiel od publicistiky musí byť nadčasová, nesmie byť len správou o udalosti. Dokumentárny film informuje, ale nevzdáva sa citov, usiluje sa o poznanie, nie o zábavu.

V knihe New documentary: a critical introduction Stella Bruzzi venuje rozsiahlu kapitolu fenoménu, ktorý v posledných rokoch vstupuje aj do nášho televízneho priestoru – subžáneru dokumentárneho pozorovania, „dokusoap“. Tento spája v sebe tradíciu non-fiction a ambíciu záznamu udalostí, ktoré by sa prihodili, aj keby tam kamery neboli, s tradíciou soap oper, seriálov, pôvodne rozhlasových, ktoré vznikli vďaka financovaniu reklam výrobcami mydiel a ich rozprávanie sa zvyčajne prikláňalo k melodrama-

tickým a dramatickým kliše blízkym operným libretám. (U nás sa čoraz viac frekventuje pojem reality show.) Rozdiel je najmä v predmete záujmu. Dokusoaps sú seriály o problémových témach, resp. udalostiach – napríklad britský seriál HMS Brilliant sleduje posádku námornej lode, strážiacej pobrežie bývalej Juhoslávie v polovici 90. rokov. V reality show ide najmä o sledovanie postáv a zápletku – divák sa mení na voyera a seriál je len obdobou peep show. Bruzzi upozorňuje na to, že nový subžáner je dôsledkom uvoľňovania hraníc medzi dokumentárnym dielom a fikciou, súvisí s presvedčením, že „pravda“ sa nedá zaznamenať, ale je výsledkom interakcie medzi filmárom a prostredím, ktoré nakrúca.

Pre dokusoap je dôležitá charakteristika „straty autora“. Tento typ produkcie totiž realizujú skôr ľudia s myslenním asistentov a remeselníkov, ktorí sa držia kliše a nemajú záujem o tlmočenie vlastného stanoviska. U diváka sa kladie dôraz na identifikáciu, empatiu, emocionálnu satisfakciu. Postavy dostávajú prednosť pred problémami. Bruzzi výstižne konštatuje, že rýchly strih a krátke sekvencie majú jediný cieľ: odpútať pozornosť od závažných tém. Prirovnáva to k „behu po leknách na jazere, na žiadnom z nich sa nesmie scéna príbehu dlho zastaviť, pretože by sa príbeh potopil“.

Z územia populárnej kultúry môžeme vďaka práci Zobraziteľné a nezobraziteľné vo filme, fakt, udalosť, história Márie Ferenčuhovej prekročiť do inej oblasti dokumentaristických diskusií. S istou mierou tolerancie môžeme o jej práci hovoriť ako o skúmaní vzťahu medzi dokumentaristikou a vedou, no najmä o vzťahu historiografie a dokumentárnej produkcie. Pracovne môžeme utvoriť paralelu k dokusoap a hovoriť o dokusci, o vedeckej dokumentaristike.

Z množstva tém a problémov, ktoré Ferenčuhová člení na tri kapitoly – Problém reprezentácie vo filme a v historiografii, Film ako možný historický prameň, Filmový obraz ako historický dokument a film ako historiografický text – je okrem iného zaujímavé aj záverečné zhrnutie. Autorka skúma neustály kyvadlový pohyb, ovplyvňovanie či prelínanie histórie a pamäti. (Film Papierové hlavy (1995) Dušana Hanáka sa pohybuje na „území kolektívnej pamäti“; trojdielny televízny film Petra Boka a Martina Šmoka Medzi zaslepenými bláznami (1999) je filmovou verziou „historiografických textov“.) Väčšina non-fiction produkcie, ktorá tematizuje dejiny, sa síce skôr radí do „kolektívnej pamäti“, ale to neznamená, že prienik historiografie a dokumentaristiky neexistuje. Hoci situácia je pre film z rôznych dôvodov zložitejšia – „obsahy širšie audiovizuálnymi médiami môžu od prijímateľa požadovať len určitý druh pozornosti, keďže mu vnucujú svoje vlastné trvanie, zatiaľ čo trvanie vnímania tlačenej textu si určuje čitateľ sám; audiovizuálne vedenie divákovej pozornosti (...) privileguje vyvolávanie afektov pred vnímaním argumentácie“. K „pravde“ sa môže pristupovať podľa Ferenčuhovej dvoma cestami: „hľadanie vhodnej vedeckej metódy, umožňujúcej dopátrať sa k čo najpravdiviešiemu výsledku“ a pravda ako problém morálny, týkajúci sa predovšetkým

Pre dokusoap je dôležitá charakteristika „straty autora“. Tento typ produkcie realizujú ľudia s myslenním asistentov a remeselníkov, ktorí sa držia kliše a nemajú záujem o tlmočenie vlastného stanoviska.

Robert J. Flaherty, Nanuk, foto: archív K&S

Mnohé napohľad „historické“ dokumentárne filmy sú súčasťou kolektívnej pamäti, a nie nevyhnutne historiografie.

kolektívnej pamäti a vecí hodných zapamätania. Dokumentárne filmy na „morálnu pamäť“ intenzívne apelujú. Hoci podľa autorky hlavným prúdom historického dokumentárneho filmu je obohacovanie pamäti, nie historiografia, predsa len jej analýza filmu Petra Boka a Martina Šmoka Medzi zaslepenými bláznami hovorí aj o zriedkavej ambícii dokumentaristov stať sa súčasťou dejepisectva (vedy), no podľa jej záverov je potenciálna realizácia dokusci nemožná. Témou trojdielneho cyklu je existencia bratislavskej židovskej skupiny počas 2. svetovej vojny, ktorá podplácala nacistov i predstaviteľov slovenského štátu, aby pomohla zastaviť transporty do koncentračných táborov. Film okrem iného „dokazuje, že (...) viacerými historikmi zmieňovaný systém úplatkov bol Nemcami nielen akceptovaný, ale že ho dokonca privítali“. Ak by sme svedecké výpovede z filmu odpočítali, javili by sa „Zaslepení blázni – z historiografického hľadiska – najmä ako voľný preklad viacerých v slovenčine a v češtine nedostupných prác, uprednostňujúcich pred bibliografickým a poznámkovým aparátom množstvo dobových ilustrácií, či – ešte lepšie – ako filmová adaptácia jedného či viacerých historiografických textov“. Šmok a Bok aj napriek maximálnej rigoróznosti nemohli prekonať obmedzenia dané filmovým obrazom. Historický dokumentárny film môže byť umeleckým dielom s morálnym rozmerom, a preto mnohé napohľad „historické“ dokumentárne filmy sú súčasťou „kolektívnej pamäti a nie nevyhnutne historiografie“.

V roku 1995 vydal Guy Gauthier v Paríži knihu Dokumentárny film, iná kinematografia. Vďaka agilnosti predstaviteľov Medzinárodného festivalu dokumentárnych filmov v Jihlave (festival participuje aj na vydávaní špecializovanej Revue pro dokumentárny film) a Akadémie múzických umení v Prahe máme možnosť čítať túto výnimočnú knihu v českom preklade. Gauthier ponúka obsiahlu encyklopédiu, ktorá sa dotýka mnohých podstatných tém non-fiction produkcie. Mimoriadne záslužná pre náš kontext je periodizácia dejín dokumentaristiky a pomerne výstižné charakteristiky nielen mnohých výnimočných osobností svetovej kinematografie, ale aj pokus o rozšírenie záberu o u nás menej známe kinematografie (napr. brazílska). Rozsiahly záber, ktorý pripomína pokus Ulricha Gregora a Enna Patalasa v rámci dejín svetového hraného filmu z konca šesťdesiatych rokov, predsa len nemôže prekonať isté obmedzenia. To, že sa takmer úplne mimo pozornosti autora ocitli autori stredo- a východoeurópskeho kontextu, je pre západoeurópskych filmových historikov ustálenou zvyklosťou (márne by ste hľadali v texte zmienky o Kazimierz-

vi Karabaszovi, Olge Sommerovej či Dušanovi Hanákovi). Horšia je možno občasná povrchnosť a nepresnosť. Pri filme Cortile Cascino (Dvor Cascino, 1961) zabudol autor uviesť, že je dielom nielen Andrewa a Susanny Youngovcov, ale aj spoluscenáristu a spolurežiséra Michaela Roemera. Titicut Follies (1967) Fredericka Wisemana (Gauthier ho premenoval na Roberta) patrí nepochybne k najvýznamnejším dokumentárnym filmom 20. storočia – určite dosahuje úroveň Flahertyho Nanuka (1922) alebo Hanákových Obrazov starého sveta (1973). Gauthier síce so znalosťou problému objasňuje, prečo sa film volá tak, ako sa volá (pôvodný indiánsky názov miesta, kde sídli psychiatrická liečebňa v štáte Massachusetts – hlavná postava filmu Wiseman si totiž za objekty svojich filmových správ volí zväčša inštitúcie), hovorí o zákaze verejného premietania, ktorý bol zrušený až v roku 1993. No na samotnú analýzu diela ostane príliš málo priestoru a pomedzi prsty mu uniknú bohaté významové vrstvy rozhodujúce o výnimočnosti Wisemanovho opusu.

Aj keď by upresnenia nepochybne prospeli prezentácii rôznych titulov, dôležité je, že Guy Gauthier sa nemýli v základnom hodnotení historického vývoja ani v analýze rôznych filmov, navyše prináša okrem náčrtu dejín aj medailóny významných autorov, stále sleduje premenu teoretických koncepcií dokumentárneho filmu a necháva priestor aj obsiahlym citáciám z autorských manifestov.

O tom, že v rozľahlej non-fiction produkcii je neustále možné vytvoriť výrez, ktorý bude objavný, svedčí aj kniha Jiřího Voráča Český film v exilu, v ktorej je jedna kapitola venovaná dokumentárnemu filmu. Medzi autorov, ktorých brnenský historik vyzdvihuje, patrí okrem iných Ivan Fíla (jeho film Král zlodejov (2004) reprezentoval Slovensko v oscarovej súťaži v kategórii zahraničných filmov). Z iných, vlastne pre nás úplne neznámych autorov, vyzdvihuje diela emigranta Pavla Schnabela, ktoré boli zastúpené na viacerých ročníkoch Berlinale. Dagmar Táborská zasa okrem toho, že nakrúcala cenené dokumentárne filmy, bola aj strihačkou Jána Kadára pri filme Klamstvá, ktoré mi rozprával môj otec (1975). Voráčov text významne dopĺňa českú filmovú historiografiu (na Slovensku obdobnú tému filmového exilu spracovával Viliam Jablonický).

Pre potenciálneho zájemcu o dokumentárny film by však bolo ideálne, keby si prečítal všetky spomínané tituly (prekrytie je minimálne). Platí princíp obsiahnutý v Inej kinematografii – všetci dokumentárny film už videli, ale nikto stále presne nevie, čo to je.

Václav Macek

O premenách myslenia

Ako modernisti na prelome 19. a 20. storočia rozmyšľali o dejinách a dejinnosti – to je otázka, ktorú si kladie Lenka Řežníková v knihe *Moderna & historismus*.

- ▲ Lenka Řežníková
- ▲ **Moderna & historismus**
- ▲ Libri 2004
- ▲ 351 strán
- ▲ 459 Sk

zentácia dejín) nahrádza starší pojem historickej beletrie. Nový pojem je použitý preto, aby sa odstránili žánrové obmedzenia a rozšírili a inovovali bádateľské prístupy. V centre záujmu už teda nie sú len veľké historické rozprávania – ako historický román a historická poviedka, ale aj „malé“ formy historických rozprávání, t. j. drobné typy historických reprezentácií, v ktorých nie je historická manifestovaná prvoplánovo (už názvom alebo podnázvom) či úplne transparentne.

Premeny historického myslenia sleduje Lenka Řežníková v priestore prozaických textov českej moderny, najmä drobnej prózy a románu zo súčasnosti, a v priestore modernistic-

aj historických reprezentácií, ktoré tak boli – povedané jazykom dnešnej teórie – vystavené modernistickej kritickéj dekonštrukcii. Modernisti kritizovali historickú beletriu a historickú vedu a v rámci polemiky si vymedzovali vlastnú modernistickú identitu. Pojem literárna moderna prelomu storočí tak kryštalizoval ako nástroj identity určitého okruhu autorov v určitom období a ako nástroj právoplatnosti ich predstáv o literatúre, jej estetike a funkcii. S tým súvisí otázka identity, či presnejšie krízy identity, a ďalej i problematika kolektívnych identít. V tomto kontexte autorka sleduje dobovo preferovaný individualizmus, kritický postoj k jestvujúcim identitám (liberálna, meštianska, národná), vznik nových identít (silnejúca straníckosť ako prejav politickej pluralizácie, vnútorná diferencovanosť spoločnosti, téma homosexuality a pod.). Upozorňuje tiež, že na prelome storočí bola intenzívne tematizovaná konfe-

a diferencované podľa aktuálnej situácie – v závislosti od toho, voči komu a čomu sa modernisti práve kriticky vymedzovali.

Pre potvrdenie všeobecnej platnosti zistení sa Lenka Řežníková rozhodla pre komparatívne porovnanie českej literárnej situácie s poľskou a nemeckou literatúrou. Vychádza jej, že aj tam v danom období prevládali kratšie literárne útvary a že rovnako sa zmenili tradičné schémy spracovania historickej látky. Na rozdiel od českej situácie však ani nemecká, ani poľská literatúra tradičný žánr radikálne neodmietli a namiesto deštrukcie kontinuitne prešli k jeho rekonštrukcii. Naďalej tam vznikali historické romány, ako modernisticky transformované príbehy odohrávajúce sa v minulosti, rezignujúce na linearitu príbehu a objektívneho rozprávača a naproti tomu zdôrazňujúce osobný zážitok jednotlivých postáv. V českej moderne identifikovaný autoidentifikačný moment moderny sa zas ukázal ako platný len pre české prostredie. Vo všeobecnosti však platí, že modernistické inovácie historického diskurzu sa vo všetkých troch literatúrach uberali podobným smerom, čo Lenke Řežníkovej umožnilo formulovať základné dobové charakteristiky modernistického historického diskurzu i literárnej moderny.

Vzťah moderny a historizmu, ako ho vo svojej práci *Moderna & historismus* sleduje a analyzuje Lenka Řežníková, sa ukazuje ako tvárny a interpretatívne zaujímavý široký dobový problém, ktorý celkom prirodzene podnecuje ku komparáciám a paralelám aj v rámci iných národných literatúr.

Dana Kršáková

Za kľúčové pre českú modernu deväťdesiatych rokov 19. storočia možno považovať tri typy identít: identitu generačnú, identitu moderny a identitu národnú.

kých textov o literatúre, t. j. v literárnych kritikách, polemikách, esejach, literárnohistorických pojednaniach. Kritický postoj českej moderny k historickým témam, niekedy stotožňovaný s ahistorizmom, vysvetľuje dobovou situáciou: prelom storočí bol paradigmatickým zlomom, ktorý znamenávali už dobové termíny krízy, obratu, prechodu, ale tiež úpadku, dekadencie a degenerácie, a tento zlom sa celkom prirodzene dotkol

sionálna identita, v podobe silnej vlny tzv. katolíckeho estetizmu, a rovnako generačná identita. Na problematiku národnej identity odkazuje v spojitosti s pojmami globalizácia, nacionalizmus, kozmpolitizmus, národ. Za kľúčové pre českú modernu deväťdesiatych rokov 19. storočia však možno považovať tri typy identít: identitu generačnú, identitu moderny a identitu národnú. Pôsobenie jednotlivých typov však bolo rôzne

Ústrednými pojmami sú historická reprezentácia a historické myslenie, pričom pojem literárna historická reprezentácia (resp. literárna repre-

Tabuizované násilie

Téma násilia patrila odjakživa k základným témam umeleckého spracovania. Jej škála je, zdá sa, nevyčerpatel'ná. Pohybuje sa od explicitne zachytených faktografických spoločensko-politických udalostí až po sadomasochistické vzťahy románových postáv. Dvadsiate storočie nezredukovalo, naopak, rozšírilo bázu rozličných spôsobov násilia v dvoch svetových kataklizmách – holokauste a hromadnom zabíjaní v mieri či v nepredvídaných teroristických útokoch.

nie sú „in“, sú skôr na smiech. Kresťanstvo, ktoré tvorilo bázu európskej kultúrnosti, podlieha atakom zvonka aj zvnútra. Kresťanský univerzalizmus, ktorý zjednocoval ľudí na istých mravných princípoch, prestáva fungovať, no kresťanskú morálku však iný kódex akosi nenahrádza. Duchovno bez vertikály smerujúce „len“ k humanizmu je to najčastejšie, čo možno ešte stretnúť, ale nepostačuje.

Dvojazyčná interdisciplinárna publikácia *Transfer* v kontexte českej literatúry prináša príspevky k tabuizovanej téme histórie českého pohraničia a jej odrazu v literatúre. Problematiku uvádzajú dve historické štúdiá (Detlef Brandes, Jiří Pešek), ktoré prinášajú aj potrebnú faktografiu k základnej orientácii v predmetnej téme, kým tretia, „strešná“ štúdiá sa venuje psychológii etnických vzťahov (Ruth Kronsteiner). Ideologické podložie, ale aj čerstvé rany sú sledovateľné v obrazoch Nemcov v českej poézii z rokov 1945 – 1946 (štúdiá identického názvu od Jana Wiendla). Filip Tomáš svoju analýzu prózy uvádza takto: „Sestupujúce tedy v historickém ohlížení se zpět, musíme nejprve „odzávkovať“ politický kontext díla, abychom byli schopni nebýt jím nadále

rušení. Díla, jimiž se chci zabývat, jsou samozřejmě díly komunisticky budovatelskými, otázku odsunu až hrubě zjednodušujícími a asi také mnohem více i v těchto nejednodušejších dílech lze vysledovat přístup k sudetoněmecké problematice a poválečnému odsunu.“ Autor následne spomína prvú autorku a prvé dielo v českej literatúre s touto témou vôbec. Ide o Annu Sedlmayerovú a jej román *Dům* na zeleném svahu z roku 1947, z ktorého Tomáš cituje drsnú pasáž zachytávajúcu neovládateľnú zášť českej ženy-matky voči sudetonemeckým ženám a deťom. V ďalšom diele, tentoraz Bohumila Říhy, *Země dokořán* sa objavuje slovenský

Štúdié prinášajú príspevky k tabuizovanej téme histórie českého pohraničia a jej odrazu v literatúre.

fenomén – osídľovanie českého pohraničia Slováckmi prevažne rómскеho pôvodu, ktorí sú nakoniec „odsunutí“ na okraj okresu. Zaujímavé konfrontácie základnej otázky v rozličných autorských koncepciách poskytujú diela Václava Řezáče (Nástup), emigrantov Otu Filipa (Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze slezské Ostravy) a Pavla Kohouta (Katyně, Konec velkých prázdnin, ale aj jeho neskoršie diela z konca 90. rokov *Hvězdná hodina vrahů*, *Ta dlouhá vlna za kylem*), ako i v Čechách celkom neznámej českej a nemeckej prózy Olgy Berényiovej, autorky pochádzajúcej z maďarsko-rumunského pomedzia. Tri varianty zaobchádzania s danou témou v umeleckom spracovaní predstavujú diela

autorov narodených v Čechách a žijúcich neskôr v NDR: Gudrun Pausewangovej, Hannsa Cibulku a Jozefa Mühlbergera. Zo socialisticko-realistického schématizmu typu Řezáčovho románu *Nástup* sa diferencovaným prístupom k modelovaniu postáv a tém vydeľujú diela Vladimíra Körnera, Václava Vokolka a Jaroslava Durycha.

Jedným z príspevkov rozširujúcich záber knihy je diferenciačná štúdiá Václava Buriana, ktorá na podklade Denníka Stefana Kisielewskeho poukazuje na dva odlišné pohľady „vyhnání Němců“, na český a poľský. V apendixe sudetonemecko-českej problematiky je posledná štúdiá zborníka od Ute

Rašloff o slovensko-maďarskej otázke, ktorej prínosom sú najmä čísla migračných pohybov vypovedajúce sami za seba.

Otázkou identity, s ktorou estetická hodnota literárneho diela súvisí len cez schopnosť autora vyjadriť existenciálny pocit neistoty, sa zaoberajú samotní autori, nielen tí vyhnání, ale aj tí, ktorí dobrovoľne opustili svoju krajinu, ako napr. W. Gombrowicz alebo Sándor Márai a i. Zaoberajú sa ňou aj ich interpreti. Psychologické štúdié hovoria o „vyliekani z kože“. Každý návrat do starého prostredia znamená tú istú ruptúru, traumy a stres. Celé generácie sú stresované migráciami, ktorých podloží je násilie.

Mária Bátorová

- ▲ Jiří Drašnar
- ▲ **Venuše spící v krajině**
- ▲ Host 2004
- ▲ 184 strán
- ▲ 279 Sk

Próza Jiřího Drašnara, (nedoštudovaného filmového a televízneho režiséra, ktorý koncom sedemdesiatych rokov na druhý pokus už úspešne emigroval do Spojených štátov, autora niekoľkých ďalších románov), je výpoveďou o hľadani ideálu krásy, sily a múdrosti, o sláve, peniazoch a umení, o móde i šerme, o ženách a dobrodružstvách, o strachu zo starnutia a smrti, o láske a priateľstve. Pomocou spomienok a reflexií na život na troch rôznych kontinentoch, v Amerike, Európe a Ázii, sa Drašnarovi podarilo vytvoriť nielen pozoruhodný portrét človeka uviaznutého v spleťosti vlastnej mysle, ale aj vcelku pozoruhodnú štúdiu o súčasnej kríze mužskej mytológie a jej pradávnych symbolov.

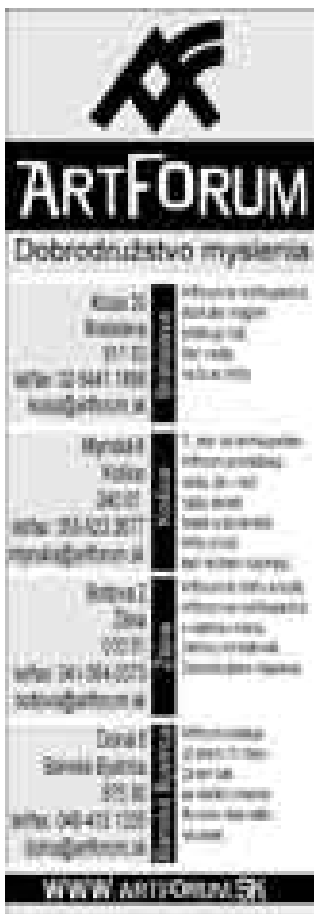
- ▲ Jiří Kamen
- ▲ **Hugo**
- ▲ Prostor 2004
- ▲ 320 strán
- ▲ 479 Sk

Najkrajší vojak rakúsko-uhorskej armády, dobrodruh, tulák, muž, ktorý poznal Leninu, Hitlera, Mussoliniho, Goebbelsa, priateľ Trockého, osvietenčinský väzeň – to všetko je Hugo Huga Sonnenschein-Sonka z Kyjova, ktorý chcel zmeniť svet, prežil Osviečením a zomrel vo väzení v Čechách. Román približujúci osobnosť tohto židovského básnika vychádza predovšetkým z autentického Sonkovho listu Rudolfovi Slánskemu, ktorý písal v mýrovskej väznici v čase, keď bol obvinený z kolaborácie. Medzi najčastejšie témy po nemecký písaných veršov patrí revolúcia, vzbura a vzťah muža a ženy. V jeho básňach sa stretáme so samotármi, rebelmi, vagabundmi, do polohy ktorých sa Sonka rád štylizoval, bláznami, židmi, cigánmi a prostitútkami. „Boh sa správa ako anarchista, Ježiš je vagabund podobný Sonkovi“.

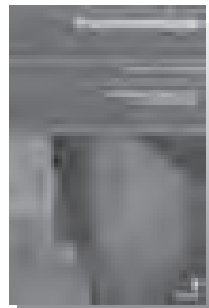
- ▲ Irena Reifová a kol.
- ▲ **Slovník mediální komunikace**
- ▲ Portál 2004
- ▲ 328 strán
- ▲ 659 Sk

Slovník je prvou lexikografickou pomôckou svojho druhu, ktorý vyšiel v českom jazyku. Sústreďuje sa na základné pojmy vyskytujúce sa v najvýznamnejších komunikačných teóriách, ktoré sa zaoberajú vzťahom médií a spoločnosti. Jednotlivé heslá mapujú rôzne vedy, ktoré súvisia s mediálnou komunikáciou, ako napr. psychológiu komunikácie, semiotiku, sociológiu, vysvetľujú však aj pojmy týkajúce sa printových médií, rozhlasu a televízie a sociálnej komunikácie. Knihu, ktorú zostavili významní odborníci na mediálne štúdiá, je zároveň prvým českým vedeckým projektom zachytávajúcím súčasný stav mediálnej vedy. Viac ako 200 hesiel je zárukou kvalitného prehľadu o sociálnych, politických, ekonomických a filozofických dimenziách sociálnych vied. Slovník určite uvítajú nielen študenti, ale aj žurnalisti a ľudia z masmédií a mediálneho marketingu.

Dve tváre skutočnosti

Viete, že v USA častejšie ochorejú na rakovinu ľudia z nižších socioekonomických vrstiev? Súvisí to s povolaniami, v ktorých pracujú, dostupnosťou zdravotnej starostlivosti aj materiálnym zabezpečením. Iná štúdia hovorí, že vydaté ženy, ktoré sú v manželstve spokojné, bývajú zdravšie ako tie nespokojné. U ženatých mužov na spokojnosti vraj nezáleží. Zdravotne profitujú z manželstva rovnako tí spokojní, ako tí nespokojní. Súvislosť je čisto štatistická, sami môžete hľadať kauzalitu.

- ▲ Volker Tschuschke
- ▲ **Psychoonkologie**
- ▲ Preklad Lucie Simonová
- ▲ Portál 2004
- ▲ 216 strán
- ▲ 565 Sk

celkom nevedome utiekame. Chce vedieť presne – ako je možné, že ľudia s rovnakým ochorením ho znášajú rozdielne, ako to, že jeden z nich má viac ťažkostí a komplikácií ako druhý. Chceli by sme to vedieť. Chceli by sme vedieť pomôcť, predvídať, poľučiť bolesť na tom správnom mieste. Chceli by sme poznať seba a mať kontrolu nad procesmi, ktoré v našom tele bežia. Rakovina je niečo neznáme, hrozivé, rastie v tele nevidená, odoláva našej vôli a kontrole. Poznáam pacientku, čo hovorí o nádore ako o zvierati, ktoré v nej rastie a ktoré musí poraziť.

Tschuschkeho kniha prináša všetky dôležité výskumy na poli psychoonkológie. Je jazykom vedy – presným a kritickým. Zistilo sa napríklad, že bojové nastavenie pacienta má pozitívny vplyv na priebeh ochorenia. V duchu pátram po osudoch ľudí, s ktorými som sa stretla, po stopách niečoho, čo by sa dalo nazvať bojovým nastavením. Poznáam pacientov, ktorí v spravodlivom rozhorčení zatnú sekeru do totomu a vyhlásia rakovine dramaticky vojnu. Hľadajú riešenia za hranicami možností, snažia sa chytiť pod krkom to zviera menom rakovina. Opakujú vyšetrovanie za zahraničím, podstupujú nezmýslenné zákroky, vyčerpávajú liečbu znova a znova. Poznáam aj ľudí, ktorí bojujú inak. Pred časom

prišla za mnou pacientka s neohraničeným karcinómom prsníka. Potvrdilo sa, že dva tiene na pľúcach sú metastázy. Keď o tom hovorila, mala v očiach slzy. Vedela, čo to znamená – jej choroba je smrteľná a nemôže čakať zázraky. Bála sa budúcnosti, bolesti, neschopnosti sa o seba postarať. Chcela sa dožiť promócie svojich detí, narodenia vnúčat. Vedela, že sa nemôže nechať unášať osudom, jednoducho na to nemá dostatok času. Ten čas, ktorý jej ostával, chcela využiť, chcela ŽIŤ. Zo všetkého najskôr sa rozhodla zmeniť lekára. Je to človek, ktorý ju bude sprevádzať do konca života, musí mu vedieť dôverovať, dohodnúť sa. Chce sama rozhodovať o svojom živo-

najbližším na obťaž, že o nich nikto nestojí. Niekedy pocit opustenia vzniká z nedorozumenia, z neschopnosti na oboch stranách hovoriť o boľavých témach. Hovoriť o bezmocnosti, o strachu, o smrti sa v mnohých rodinách rovná tabu a vytvára neviditeľnú hranicu, ktorá stojí v ceste obyčajnej ľudskej blízkosti. Pacient počuje povzbudzujúce vety: „Ty to zvládneš, musíš bojovať.“ Lenže v jeho svete je smrť na dohľad a nedá sa odohnať tak ľahko ako zdravým. Teraz nehovorím o realite fyzickej, ale psychickej. Každý vie, že raz zomrie, je to len informácia, príliš vzdialená akejkoľvek našej skúsenosti. Aj pacient s tou najľahšou onkologickou diagnózou a výbornou

Hovoriť o bezmocnosti, o strachu, o smrti sa v mnohých rodinách rovná tabu a vytvára neviditeľnú hranicu, ktorá stojí v ceste obyčajnej ľudskej blízkosti.

te, ísť na dovolenku aj do záhrady. Táto pani sa pozrela skutočnosti do tváre a uvidela obidve jej podoby – život aj smrť. Nezavrela pred nimi oči, budú ju sprevádzať. Obe. Lekári to nebudú s ňou mať jednoduché – bude klásť otázky a čakať odpovede. Verím, že sa nenechá odbiť. Bude chcieť vstupovať do ich rozhodnutí a rozumieť im. Jej bojové nastavenie nie je v odhodlaní vyliečiť sa za každú cenu, pozná a prijíma realitu. Bude bojovať za svoj život a jeho kvalitu.

Výskum hovorí, že dôležitým prvkom je emocionálna podpora, ktorú pacienti dostávajú z svojho okolia. Veľkrát som zažila pacientov hovoriť o svojej túžbe zomrieť práve vtedy, keď ich ovládne pocit, že sú svojim

perspektívou sa vo svojom prežívaní so smrťou stretne. Už vie, aký je to pocit, byť smrteľný. Samozrejme, nie je to len o smrti, patrí k tomu strach z bolesti, nemohúcnosti, bezmocnosť. Pozitívne myslenie tieto ťaživé myšlienky nevylieči, no na nejaký čas ich zaženie do kúta. Netreba sa báť hovoriť o tom, čo nás ťaží, treba si nájsť dobrého poslucháča. Takého, čo sa nebojí vlastného strachu. K tomu odporúčam jednu útlú knižočku. Je od českej psychologičky Zdeňky Chovancovej, volá sa Diagnóza nádor a čo dál... Ak sa vy sami alebo niekto z vašich blízkych borí s podobnou diagnózou, pomôže odpovedať na mnohé otázky.

Petra Zemanová

- ▲ Miluše Soudková
- ▲ **Psychologie pomáhá každodennému životu**
- ▲ Doplněk 2004
- ▲ 168 strán
- ▲ 147 Kč

Základom tejto knižky, určenej aj čitateľom bez hlbších znalostí odbornej psychologickéj literatúry, sú články, ktoré v rokoch 2000 – 2002 vychádzali v bratislavskom dvojmesačníku Fénix. Autorka niektoré z nich pre potreby novej publikácie prepracovala, iné dopísala. Zameriavala sa pritom na problémy spojené s vytváraním ľudského zdravia ako stavu telesnej, duševnej a sociálnej pohody, ktorý sa anglickým termínom súhrnne nazýva well-being. Miluše Soudková, česká psychologička, ktorá už vyše tridsať rokov pôsobí v USA, vychádza predovšetkým z amerických výskumov a teórií, zameriava sa však predovšetkým na ich praktické aplikácie. Približuje problém dlhovekosti, tzv. okinawský program, problém naučenej bezmocnosti, depresie, mentálneho zdravia v starobe, väčší priestor venuje uspokojovaniu citov jedlom, strate a hľadaniu osobného zmyslu života. V ponúkaných riešeniach nechýba ani meditácia a modlitba. Orientáciu laikom ulahčuje slovníček odborných termínov.

- ▲ Rupert Sheldrake
- ▲ **Sedm experimentů, které by mohli změnit svět**
- ▲ Preklad Martina Brunnerová
- ▲ Elfa 2005
- ▲ 282 strán
- ▲ 399 Sk

Keď bola v roku 1994 vydaná knižka po prvýkrát, vzbudila veľký záujem verejnosti. Sheldrake sa v tomto zatiaľ najpopulárnejšom diele zameriava na sedem fenoménov, ktoré veda nedokázala doteraz objasniť, a to: schopnosť psov a mačiek predvídať, kedy sa ich majitelia vrátia domov; neomylná orientačná schopnosť poštových holubov; dokonale organizovaná štruktúra termítisk; naša schopnosť vycítiť, že nás ktosi zozadu pozoruje; pocitové vnímanie v neexistujúcich končatinách po ich amputácii; premenlivosť univerzálnych fyzikálnych konštánt; vplyv experimentátorovho očakávania na výsledok pokusu. Kniha je určená všetkým, ktorí túžia skúmať doteraz neobjasnené javy a objavovať skutočnosti, pochopenie ktorých by, vo svojich dôsledkoch, naozaj mohlo zmeniť svet.

Trápenie so psychológiou

Urobme si myšlienkový pokus. Vymyslel som psychologickú teóriu. Ľudský mozog je sústava jadier, ktoré sú anatomicky ohraničené, a fyziológovia hľadajú a často nachádzajú ich funkciu.

rastie v rajskej záhrade, má pravú a ľavú stranu. Ľavá strana sa volá Příkladnost, pravá Milost. Podľa nich možno odvodíť typy osobnosti. Autorka to VIE. Urobím podľa jej návodu inú typológiu. Človek (ako strom) má vrchnú časť, ktorá VIDÍ, dolnú, ktorá CHODÍ. Ľudí možno rozdeliť na prevažne vidiacich a prevažne chodiacich. Prečo nie? Jung považoval za kľúčové smery dnu a von. Podľa nich rozdelil ľudí na introvertov a extrovertov. Prečo nie?

Profesor Dobiáš, pražský psychiater, kedysi na prednáške pre médiíkov poznával, že priemerne vzdelaný odborník môže vymyslieť ľubovoľne veľa hypotéz. Produkcia hypotéz, teda nápadov, myšlienkových hračiek, závisí od všeličoho, napríklad od kreativity, ale aj od šťastnej náhody alebo od nešťastnej náhody. (Občas je takmer nemožné ich odlišiť.) Keď už sú nápad, hypotéza, hračka na svete, objaví sa problém čo s nimi? Väčšinu z nich zneškodníme. Ako má imunitný systém zariadenia na likvidáciu mutácií, aj rozum likviduje, čo považuje za nepodarky fantázie. Hypotézy sa testujú. Testovanie môže byť dosť jednoduché, ale i veľmi netransparentné. „Pri hystérii je zmenšená sila super-ega.“ Hm. Čo je hystéria, čo je super-ego, ako sa meria sila super-ega? Objaví sa veľa otázok. Podľa použitej metodiky, podľa príslušnosti výskumníka ku škole budú testové výsledky nejednotné. Ani po desaťročiach sporov sa nebude vedieť, čo sa deje so super-egom pri hystérii.

Každé jadro, tvrdím, má svoju dušu. Mozog ako inštitúcia v organizme je pracovná duša, ako je parlament pracoviskom poslancov. Duše majú rôznorodé jazyky, rôznorodé stratégie práce a globálne účinkovanie mozgu, teda akoby jednej ľudskej duše, je výslednicou oficiálnych aj zákulisných rokovaní a hlasovaní individuálnych duší. Pekná teória? Myslí si, že pekna. Opýtajú sa ma: ako si to objavil? Odpovedám: VIEM TO, považujem to za evidentné. Občas sa môžem porozprávať s dušou svojho bazálneho ganglia, vypočujem si šepot frontálneho laloka a lomoz mediálneho jadra talamu. Zina Rajnochová, výtvarníčka, vie o dôležitosti ľavostrannej a pravostrannej energie. Strom života, „jak známo“,

Jungove triedy introverzia a extroverzia, zdá sa, vydržali rôznorodé testovacie procedúry. Svoje hypotézy vidiacich a chodiacich a mnohodušosti mozgu som sa nepokúšal testovať. Sú pripravené na likvidáciu. Zina Rajnochová však netestuje. Stačí jej VEDIET. Vo svojej knihe bezstarostne prezentuje svoje hypotézy. To je prvý krok. Autorka má ťažkosť pomáhať ľuďom pri rôznych psychických ťažkostiach, najmä partnerských. Aby uspela, udeľuje svojim klientom vysvetlenia a rady. Najdôležitejšie z nich pomenovala zlaté. Príklady: „Šetrite se a nepracujte do úmoru.“ „Žena by měla být křehká a jemná a muž by jí měl chránit a pečovat o ni.“ „Kontrolujeme si, zda v našem smýšlení nepřevažují pesimistické, chaotické nebo nekonkrétní myšlenky.“ Podnety, ktoré čitateľ knihy od autorky dostáva, vyplývajú NIE z jej teórie, z jej hypotéz, ale z celkom všeobecnej životnej múdrosti, akú si môže nahonobiť hoci ktorý dospelý, rozvážny človek, hoci nie je psychológ alebo odborník na meditácie a vhlady do kozmických energií, ale napríklad opravár chladničiek či sprievodca turistov. Autorka teda použila trik. Výsledky predkladá ako dôsledky svojich premis, hoci sú od premis celkom nezávislé. Sú závislé od autorkinho všeobecne ľudského bystrozraku a požičiavajú si z múdrosti, ktoré nájdeme v popularizujúcich psychologických a v kvázipsychologických príručkách, v zbierkach prísloví, v zápiskoch, v pamätiach skúsených ľudí atď.

Ľudská duša je zložitá a neostro ohraničená, možno o nej vymýšľať nápady dosť ľahko. Ale veľmi ťažko sa testujú.

Ivan Žucha

Smutné listové tajomstvo

Džentlmeni vraj nemajú čítať cudzie listy. Kedysi elementárne pravidlo slušnosti patrí pre pragmatických súčasníkov (a inštitúcie) už dávnejšie do nenávratnej minulosti. Napriek tomu mi tento výrok bzučal v hlave po celý čas, keď som čítal „Príbeh židovskej lekárky a jej detí v nacistickom Nemecku“, opísaný prostredníctvom viac ako 500 (napísaných a obdržaných) listov.

- ▲ Martin Doerry
- ▲ Mé zranené srdce. Život Lilly Jahnové 1900 – 1944
- ▲ Preklad Hana Linhartová
- ▲ Prostor 2004
- ▲ 318 strán
- ▲ 539 Sk

Lilly Jahnová ich adresovala blízkym osobám: snúbencom a neskoršiemu manželovi Ernestovi, rodičom, súrodcom, dôverným priateľom, predovšetkým však svojim piatim deťom. Nemohla tušiť, že listy sa nielen zachovávajú, ale dokonca prekráča hranice rodinného kruhu a stanú sa cenným

historickým dokladom o spoločnosti, ktorá protagonistku zlikvidovala pre jej židovský pôvod. Listy sú svedectvom názorov, (po)citov, radostí i krívd manželky, matky, lekárky, obete nacistického režimu. Napriek neraz intímnemu charakteru jej potomkovia dospeli k záveru, že toto dojímavé, ale aj (nechtiac) kruté svedectvo doby treba publikovať. Neišlo o jednoduché rozhodovanie. Motiváciu objasňuje v úvode Max Droerry, zostavovateľ knihy a vnuk autorky: „Lillin osud nikdo vnukom nezamľčoval. Její příběh však stále zůstal nejasný a nepochopitelný, byl vlastně záhadný, a vždy ho někdo jen naznačil dvěma třemi prostými větami: Babičku Lilly zabili v Osvětimi. Váš děda Ernst se s ní nechal rozvést, a protože byla Židovka, byla tak vydána nacistům napospas. ... Takové tabu však ovládalo spoustu rodin obětí i pachatelů po celá desetiletí a teprve v průběhu devadesátí let ztratilo na síle a významu. Nová generace se ptala důkladněji než dřív po příčinách a důsledcích národního socialismu. A právě tyto diskuse náhle uvolnily blokády, jejíž pomocí se vlastním emocím bránili ti, kdo přežili holocaust, a jejich blízcí.“

Dochovaná korešpondencia odzrkadľuje tragédiu človeka, ale aj rozpad rodinných štruktúr a zlyhanie jedného spoločenského systému. Prvé listy približujú dospievajúce v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Prebiehalo v liberálnej židovskej rodine v Kolíne nad Rýnom i počas štúdií medicíny v rôznych nemeckých mestách. Práve vo vysokoškolskom prostredí sa postupne uvoľňovali dovtedy silné väzby so židovskými tradíciami. Prispela k tomu aj známosť s Ernstom Jahnom, ktorá napokon vyvrcholila zásnbami a svadbou. Už prvé (k)roky tohto vzťahu signalizovali veľkú lásku a názorové rozdiely: povahové, politické

Napriek neraz intímnemu charakteru potomkovia dospeli k záveru, že toto dojímavé, ale aj (nechtiac) kruté svedectvo doby treba publikovať.

i náboženské. Mladý študent medicíny bol pôvodom luterán, ktorý inklinoval ku katolicizmu. Jej rodina, napriek deklarovanému liberalizmu, nesúhlasila s nežidovským partnerom. Pocítila to staršia sestra Elsa, ktorá rodinnému tlaku podľahla. Napriek odporu sa 12. augusta 1926 Lilly v rodičovskom byte „provádala z svého milovaného Amadé, požehnal jim rabín. Jen Ernst se dopustil malého faux pas: neznal rituál židovské svatby a padl před rabínem na kolena. Shromážděné příbuzenstvo hledělo chvíli rozpačité do země.“

Ďalšia korešpondencia približuje ťažké začiatky mladého páru, ktorý sa presťahoval do manželovho pôsobiska v mestečku Immenhausen. Tu sa narodili syn a štyri dcéry, tu zažila v marci 1933, teda tesne po Hitlerovom príchode k moci, prvé nacistické represie. Vyrastajúcu spoločenskú izoláciu prehľbil rozpad manželstva, ktoré nezachránilo ani narodenie piateho dieťaťa. Ernst mal dlhší čas pomer so svojou kolegyňou. Udalosti dostali rýchly spád: „Prožila jsem v posledních dvou a půl letech mnoho hrozných a hořkých věcí, které jsem dones nepřekonalá. Představ si, Hanno, 8. října 1942 jsme se Amadé a já rozvedli. 14.

Ľa rasových zákonov totiž rozvod zrušil ochranu, ktorú ponúkalo spolužitie so „stopercentným árijcom“.

Lilly neunikla. Pred represáliami ju neochránilo ani presťahovanie do neďalekého väčšieho mesta Kassel. Komcom leta 1943 ju gestapo zatlo a uväznilo v neďalekom tábore Breitenau. Vo chvíľach ohrozenia sa prejavila slabosť Ernsta. Odmietol prevziať starostlivosť o deti, hoci im hrozilo, že ich ako nezabezpečené siroty odvezú do tábora: „Nemůžu, nevím, co by tomu řekla má nová žena, pokuste se přesvědčit ji, že by se děti měly vrátit do Immenhausenu.“

Výmena listov medzi matkou a deťmi (ilegálna aj oficiálna) neprestala ani počas väznenia v tábore Breitenau. Zachovali sa dokonca aj Jahnovej listy z Osvienčimu, kam ju deportovali v marci 1944 (a o tri mesiace neskôr zomrela). Korešpondencia je poznačená (auto)cenzúrou, napriek tomu približuje pomery v tábore, resp. podmienky života nemeckého obyvateľstva „na slobode“. Listy detí odrážajú pre nás niekedy neznamú tvár druhej svetovej vojny: spojenecké útoky, bombardovanie, nedostatok tepla a svetla, zásobovacie problémy, psychologický útlak.

Nepatrí sa čítať cudzie listy, korešpondencia Lilly Jahnovej by však mohla tvoriť výnimku. Obsahuje silný poznávací, predovšetkým ale morálny rozmer. Prekračuje tým hranice nacistického režimu a ponúka zaujímavé paralely a poučenia pre súčasníkov.

Peter Salner

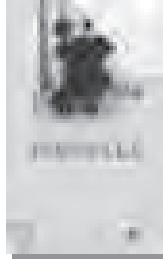
- ▲ Aglaja Veteranyi
- ▲ Prečo sa dieťa varí v kaši
- ▲ Preklad Jana Cviková
- ▲ Aspekt 2004
- ▲ 196 strán
- ▲ 179 Sk

Prvý román rumunskej emigrantky, ktorá sa v štyridsiatke rozhodla predčasne odísť zo života, je do slovenčiny citlivo pretlmočenou básňou o krutosti a kráse slobodnej existencie: „Máme utečenecký pas. Na každej hranici s nami zaobchádzajú inak než s normálnymi ľuďmi. Polícia nám prikáže vystúpiť a zmizne s našimi dokladmi. Moja mama im vždy dáva darčeky, čokoládu, cigarety alebo koňak. A koketuje. Napriek tomu si nikdy nie sme istí, či nezavolajú SECURITATE.“ Aglaja Veteranyi sa narodila v roku 1962 v rodine cirkusových artistov a ako trojročná už žonglovala v manéži. Ako päťročná s rodičmi odišla z Rumunska. Precestovala veľký kus sveta, napriek tomu ostala až do sedemdesiatich rokov analfabetkou, nechodila do nijakej školy. Neskôr sa usadila vo Švajčiarsku. V dvadsiatke začala ako autodidaktka kariéru spisovateľky a herečky.

- ▲ Dan Brown
- ▲ Bod klamu
- ▲ Preklad Otakar Kořínek
- ▲ Slovart 2004
- ▲ 492 strán
- ▲ 299 Sk

Mnohí slovenskí čitatelia sa po dočítaní Da Vinciho kódu a Anjelov a démonov nevedeli dočkať ďalšej Brownovej knihy v slovenčine. Vydavateľstvo Slovart nesklamalo a na knižnom trhu sa objavil Bod klamu. Ak však niekto opäť očakával stretnutie s tajnými spoločnosťami a náboženskými intrigami, zostal prinajmenšom zaskočený. Dan Brown nás tento raz zavedie do úplne iného prostredia ako v predchádzajúcich knihách, ide však opäť o strhujúce čítanie, o príbeh, v ktorom nič nie je také, ako vyzerať, a v ktorom prekvapenia prichádzajú nečakane a rýchlo. Hlavnými hrdinami sú špecialistka Bieleho domu Rachel Sextonová a vedecký pracovník Michael Tolland. Je možné, že po dočítaní knihy, vo vás vyvstane myšlienka, že niečo také by sa mohlo pokojne stať aj v skutočnosti. I keď, nestalo sa?

- ▲ Elfriede Jelineková
- ▲ Pianistka
- ▲ Preklad Jitka Jilková
- ▲ NLN 2004
- ▲ 253 strán
- ▲ 299 Sk

Rok 2004 priniesol rakúskej literatúre konečne Nobelovu cenu. A získala ju, hoci sa to mnohým nepáči, prozaička, dramatička a esejistka Elfriede Jelineková. Nenávidená, no úspešná, náročná, vydávaná a plniaca hľadiská divadiel, provokátorka prichádzajúca so šokujúcimi témami, citlivá a vynalievavá, lavicová feministka, kritička konzumného spôsobu života, spisovateľka, ktorá nikoho nešetří, seba nevynímajúc – to všetko je Jelineková, kontroverzná autorka, bez ktorej si nemecký písaný literatúra nie je možné predstaviť. Pianistka, tentoraz po česky, z dielne vydavateľstva Lidových novín, to je mrazivý príbeh znečistenej a vyšinutej učiteľky klavíra, ktorá žije v područí svojej matky. Erika vedie niekoľko životov. Všetko sa však zmení v okamihu, keď sa zoznámi s atraktívnym a talentovaným študentom: jej vášne premenia rodiacu sa lásku v peklo.

- ▲ Paul Auster
- ▲ Kniha iluzí
- ▲ Preklad Barbora Punge Puchalská
- ▲ Prostor 2005
- ▲ 392 strán
- ▲ 349 Kč

Austerov román je strhujúcim príbehom o smútku, túžbach a nádeji, štúdiu sebazničujúcich otázok, ktoré sprevádzajú každú umeleckú tvorbu. Zároveň je však aj napínavým príbehom o jednom ľudskom osude v modernej americkej mytológii s až detektívnou zápletkou. Život univerzitného profesora Davida Zimmera sa po havárii lietadla s jeho manželkou a dvoma synmi zosype. Preruší kontakty s okolitým svetom a jeho zúfalstvo vyústí do depresii a alkoholizmu. Raz však v televízii uvidí ukážku zo strateného grotesky s komikom nemej éry Hektorom Mannom. Táto postava podnieti jeho záujem a Zimmer sa vydá na cestu okolo sveta, aby preskúmal dielo muža, ktorý náhle v roku 1929 zmizol. Zimmer svoje pátranie zavŕši napísaním podrobnej monografie o komikovej filmovej kariére. Krátko po vydaní knihy mu však príde list od komikovej manželky, že Hektor Mann stále žije. Tento Austerov v poradí desiaty román vyšiel minulý rok aj v slovenskom vydavateľstve Ikar.

- ▲ Magda Szabóová
- ▲ Dveře
- ▲ Preklad Anna Valentová
- ▲ Academia 2004
- ▲ 264 strán
- ▲ 245 Sk

Román známej maďarskej spisovateľky, ktorý bol mimochodom preložený do 24 jazykov a na parížskom knižnom veľtrhu v roku 2003 zaň autorka získala cenu Prix Femina, prináša dramatický, takmer detektívny príbeh komplikovaného vzťahu dvoch žien, z ktorých rozprávačka príbehu nesie autobiografické črty samotnej autorky. Čo sa skrýva za dverami ženy, ktorá si chráni svoje súkromie doslova za každú cenu? Je jej život premyslený výmysel alebo holá skutočnosť? Dvere majú v tejto knižke krutú symbolickú úlohu – nie sú len súčasťou domu či bytu, ale v prvom rade sú vchodom do srdca nás všetkých a ich pootvorenie môže niekedy spustiť neočakávaný sled udalostí. K brilantnosti knižky určite prispel aj vynikajúci preklad Anny Valentovej, ktorá okrem iného vo vydavateľstve Academia preložila i knihy Sándora Máraiho.

INŠTITÚT PRE VEREJNÉ OTÁZKY

Slovensko 2004

Súhrnná správa o stave spoločnosti

Deviate pokračovanie série analytických ročeniek Inštitútu pre verejné otázky - takmer tisícstranovú publikáciu s 34 tematickými kapitolami – pripravili pod vedením editorov Miroslava Kollára a Grigorija Mesežnikova 55 autori a desiatky oponentov. Okrem tradičných kapitol v častiach Vnútrošná politika, Zahraničná politika, Ekonomika a Spoločnosť, publikácia pokrýva aj vývoj v problematike športu, násilia páchaného na ženách, zahraničnej migrácie, kvality života, populačného vývoja a štruktúry rodín na Slovensku. Súhrnná správa je najcitovanejším analytickým zdrojom o spoločnom vývoji na Slovensku.

Všetko, čo potrebujete vedieť o tejto krajine v roku 2004

Viac informácií na www.ivo.sk, 02/5443 4030 alebo ipa@ivo.sk.

www.ivo.sk

Slovensko 2004
Súhrnná správa o stave spoločnosti

MIMORIADNA
CENA 499 Sk
Bežná cena 699 Sk

editóri
Miroslav Kollár
Grigorijs Mesežnikov

OBJEDNÁVKOVÝ KUPÓN

Objednávam si publikáciu **Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti** za zvýhodnenú cenu 499,- Sk.

Počet kusov: Meno:

IČO: Email:

Adresa:

Podpis:

Kupón posielajte na adresu:
Inštitút pre verejné otázky, Baštová 5, 811 03 Bratislava.

K cene publikácie sa pripočítava poštovné (pri zásielke na území Slovenska vo výške 70,- Sk).

